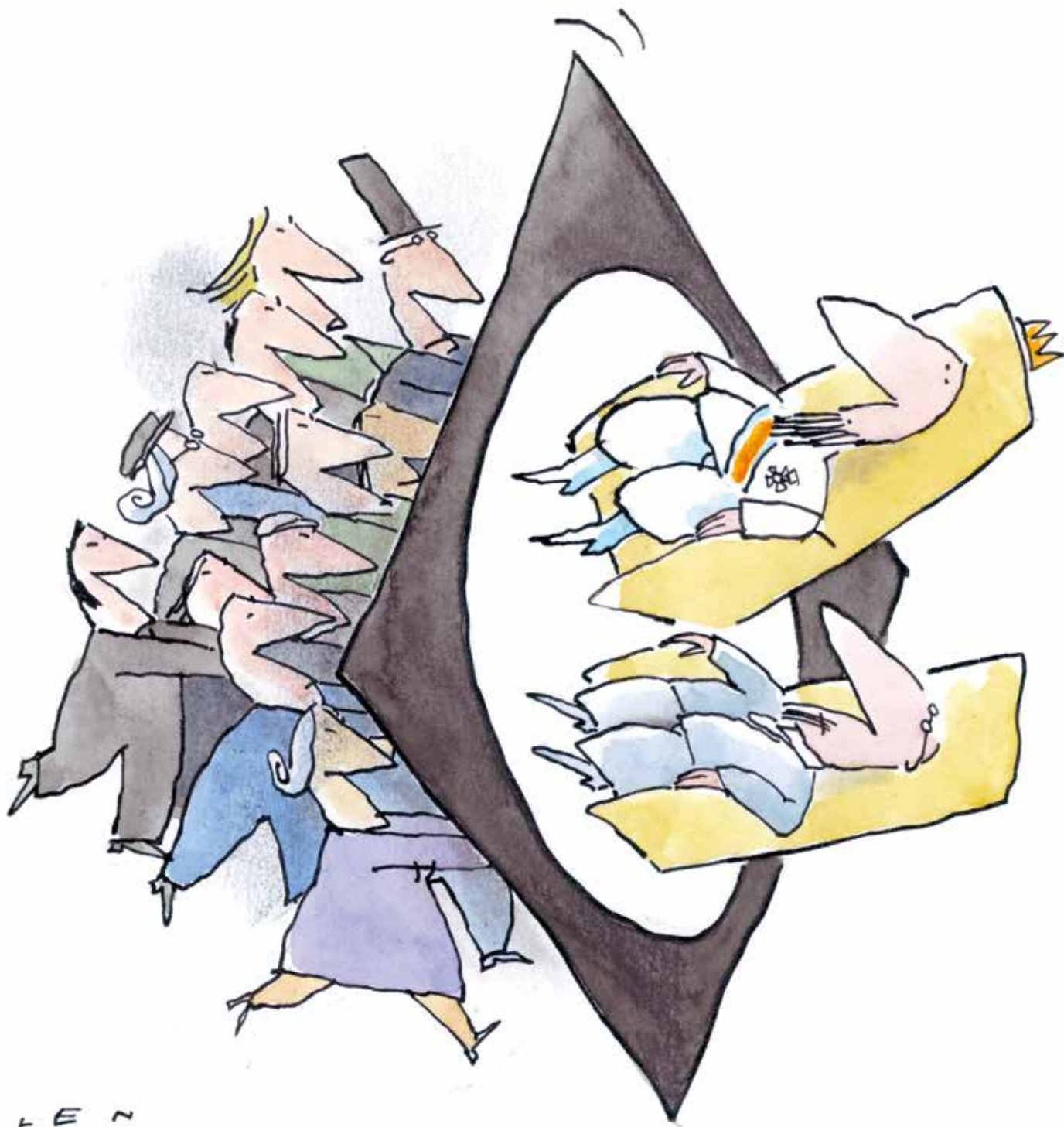

SPANNING

NOOIT MEER ONZICHTBAAR

NOOIT MEER ONZICHTBAAR

Foto: SEVGI/SIPA / Hollandse Hoogte ©

Dit jaar vieren we dat precies honderd jaar geleden de Nederlandse overheid het algemeen stemrecht invoerde. Daarmee werden alle volwassen burgers officieel gelijkwaardig in politieke inspraak. Ter vergelijking: een eeuw eerder koos alleen een handjevol rijken het parlement en had het overgrote deel van de bevolking niets te zeggen over het landsbestuur. ‘Wij willen stemrecht, of revolutie’, was de leus voor uitbreiding van het stemrecht.

Honderd jaar later werkt onze parlementaire democratie nog vrijwel hetzelfde, met een paar wijzigingen: de stemgerechtigde leeftijd is verlaagd naar 18 jaar en de opkomstplicht is vervallen.

Maar Nederland en de wereld zijn in diezelfde tijd ingrijpend en onherkenbaar veranderd. Met name de afgelopen veertig jaar heeft het algemeen stemrecht daarmee aan betekenis verloren. Overheidstaken

werden op afstand gezet en publieke diensten geprivatiseerd, waarmee de greep van de staat op de economie verslaptte. Internationale afspraken en uitbreiding van de Europese samenwerking beperkten de speelruimte voor het Nederlandse parlement steeds verder. Referenda werden ingevoerd, vrijwel altijd genegeerd, en daarna weer afgeschaft. Hoe armer een wijk, hoe minder mensen er stemmen. Honderd jaar na de invoering van het algemeen stemrecht zien we opnieuw hoe een groep mensen buitenspel staat. Niet omdat ze niet mogen stemmen, maar omdat ze de zin ervan niet inzien: de politiek werkt toch niet voor ons.

Het ‘nee’ van de bevolking van Frankrijk en Nederland tegen de Europese Grondwet in 2005, evenals het negeren daarvan, was in vele opzichten het begin van een kentering: de meerderheid van de mensen haakt af bij het dominante, neoliberale project dat de markt vóór

mensen zet. In Engeland leidde dit zelfs tot het voornemen om de Europese Unie te verlaten. Ook in Frankrijk werd nieuwkomer Macron verkozen met de belofte te breken met het establishment. Toen hij de belastingen voor rijken en grote bedrijven verder verlaagde en die voor gewone mensen verhoogde, stonden de Gele Hesjes op: tot hier en niet verder. Wij, de gewone mensen, zullen nooit meer onzichtbaar zijn.

Met de opkomst van de gele hesjes dringt zich opnieuw de vraag op wat onze democratie in de huidige vorm nog waard is, en hoe echte zeggenschap daarbinnen vorm kan krijgen. In deze Spanning worden de eerste contouren van een antwoord op die vraag geschetst. Met hoofdrollen voor het betrekken van álle mensen (misschien zelfs een opkomstplicht), de herinvoering van het referendum én het democratiseren van de economie. ■

IN DIT NUMMER

4 STEMRECHT OF REVOLUTIE

De invoering van het algemeen kiesrecht kwam 100 jaar geleden niet zonder slag of stoot tot stand

Tijmen Lucie

7 DE REVOLUTIE VAN HET REFERENDUM

Het referendum is een machtig middel geworden voor gewone mensen

Ronald van Raak

8 WIE BLIJVEN ER THUIS?

Niet-stemmers zijn de grootste partij van Nederland

Tijmen Lucie

12 TIJD VOOR NIEUW OPROER

Wat is er over van de democratisering van de jaren zestig?

Ruud Kuin

14 DE NEGENTIG PROCENT EIST ZEGGENSCHAP

De gele hesjes hebben in een paar weken de Franse regering doen wankelen

Remco Bouma

16 DRIE REDENEN WAAROM DE POLITIEK STEEDS MINDER ZEGGENSCHAP HEEFT

Wie het kapitaal wil beteugelen kan z'n borst natmaken

Bart Linssen

20 ZEGGENSCHAP: OOK IN DE ECONOMIE

Hoe ziet de wereld eruit als werkenden net zoveel in een bedrijf te zeggen hebben als aandeelhouders?

Remco Bouma

22 CRISIS IN HET POLDERPARADIJS

De belofte dat we een samenleving opbouwen waarin kennis, macht en welvaart gespreid zijn, verbleekt

Eduard van Scheltinga

25 ALEXANDRIA OCASIO-CORTEZ' RECEPT VOOR SUCCES

Hoe je een overwinning organiseert

Ruud Kuin

26 NOOIT MEER ONZICHTBAAR

Een radicaal pleidooi voor het versterken van onze democratie

Ron Meyer

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Remco Bouma
Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mecava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Len Munnik

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

STEMRECHT OF REVOLUTIE!

Tekst: Tijmen Lucie

Dit jaar is het precies honderd jaar geleden dat het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen werd ingevoerd. Daaraan voorafgaand werd, onder druk van massale sociale protesten, de Grondwet op belangrijke punten gewijzigd. Anno nu zijn nieuwe ingrijpende veranderingen nodig, ter versterking van onze democratie.

De invoering van het algemeen kiesrecht in 1919 is een mijlpaal in onze politieke geschiedenis, die niet zonder slag of stoot tot stand is gekomen. Dit artikel geeft inzicht in de wording van het algemeen kiesrecht, met speciale aandacht voor de jaartallen 1848, 1887 en 1917. De grondwetswijzigingen die in die jaren werden doorgevoerd, volgden niet geheel toevallig op grote sociale protesten in binnen- en buitenland. Nu, honderd jaar later, zijn opnieuw ingrijpende veranderingen nodig om onze democratie te versterken.

1848 In de tweede helft van de negentiende eeuw broeide er iets in Europa. Vanwege het uitblijven van politieke hervormingen braken in het jaar 1848 revoluties uit in verschillende Europese landen, waaronder Frankrijk en Duitsland. In Frankrijk leidde dit zelfs tot afschaffing van de monarchie. Toen ook in Nederland relletjes uitbraken, in Amsterdam en Den Haag, werd het koning Willem II te heet onder de voeten. Hij was bang dat hem hetzelfde zou overkomen als de Franse koning Lodewijk Filips. Hij vroeg de liberaal Thorbecke, die al in 1844 samen met acht andere parlementariërs tevergeefs een radicaal voorstel tot grondwetsherziening had ingediend, om een nieuwe grondwet te schrijven. Dit was het begin van de parlementaire democratie zoals we die nu kennen. De macht van de koning werd aanzienlijk ingeperkt, de parlementaire invloed flink vergroot en de bevolking kreeg meer vrijheden. Dankzij de grondwetsherziening van 1848 werden de Tweede Kamer, Provinciale Staten en gemeenteraden voortaan direct gekozen, volgens een meerderheidsstelsel waarbij een kandidaat de absolute meerderheid in een kiesdistrict moest halen om gekozen te worden. Dit betekende overigens niet dat de hele bevolking stemrecht kreeg. Alleen voor mannelijke kiezers van boven de 23 jaar die “in het volste genot van burgerlijke en burgerschapsregten” waren en die een aanslag in de directe belastingen hadden ontvangen, was dit privilege weggelegd. Deze aanslag moest ten minste 20 gulden bedragen, maar kon in sommige gemeenten wel oplopen tot minimaal 160 gulden. In de grote steden was deze census vaak hoger dan in kleine steden en op het platteland, waardoor het aantal

kiezers buiten de grote steden verhoudingsgewijs veel groter was. Vrouwen waren geheel uitgesloten van kiesrecht. Het aantal kiesgerechtigden was dan ook zeer laag. Tot de grondwetsherziening van 1887 kwam het kiesgerechtigde percentage van de totale bevolking nauwelijks boven de 3 procent uit.

1887 Vanaf omstreeks 1870 werd het censuskiesrecht meer en meer onderwerp van discussie. Dat had te maken met allerlei veranderingen in de Nederlandse maatschappij. Zo werden de sociale tegenstellingen groter, door de beginnende industrialisatie. De steden groeiden door de komst van grote groepen arbeiders, die verbetering van hun werkomstandigheden en uitbreiding van hun politieke rechten eisten. Zij vonden langzaam maar zeker gehoor in de Tweede Kamer. Het waren vooral de vooruitstrevende liberalen die de ‘sociale kwestie’ en uitbreiding van het kiesrecht op de politieke agenda plaatsten. Hun initiatieven voor uitbreiding van het kiesrecht (wat geenszins algemeen kiesrecht betekende) waren aanvankelijk weinig succesvol. Meer in het oog springend waren de acties van de in 1881 opgerichte Sociaal-Democratische Bond (SDB) van Domela Nieuwenhuis, die in de jaren 1883-1885 op Prinsjesdag grote demonstraties organiseerde voor algemeen kiesrecht. Of deze direct van invloed waren op de grondwetsherziening van 1887 valt moeilijk te achterhalen, maar ze zullen zeker een rol hebben gespeeld. Niet lang na de kiesrecht-demonstratie van 1885, waar leuzen werden gescandeerd als ‘Wij willen óf stemrecht, óf revolutie’, werd een grondwetswijziging doorgevoerd.

Illustratie: Aletta, Instituut voor vrouwengeschiedenis / wikimedia

De strijd voor vrouwenkiesrecht vergde de langste adem.

Foto: IISG / flickr.com^{cc}

Amsterdam, 1949. Kiezers staan buiten in de rij voor het stemlokaal voor de gemeenteraadsverkiezingen.

Daarmee werd het kiezerscorps op termijn aanzienlijk uitgebreid. Dankzij deze herziening werd het censusprincipe uit de grondwet gehaald. Voortaan werden tot de stembus toegelaten: “De mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die de door de kieswet te bepalen kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand bezitten.” Deze nogal vage bepaling werd wel smalend het ‘rubberen artikel’ genoemd, omdat men er alle kanten mee uit kon. In de jaren negentig van de negentiende eeuw barstte een felle politieke strijd los over de vraag hoe dit artikel moest worden ingevuld. Een wetsvoorstel van de progressief-liberale regeringsleider Tak van Poortvliet tot een zo ruim mogelijke invulling, haalde het in 1894 niet. Uiteindelijk werd in 1896 de minder verregaande Kieswet van Van Houten aangenomen. Deze wet verhoogde aan de ene kant de kiesgerechtigde leeftijd voor mannen naar 25 jaar, maar breidde aan de andere kant de mogelijkheden uit voor mannelijke burgers om te mogen stemmen, waardoor het aantal kiezers per saldo toenam. Criteria om het kiesrecht te verkrijgen waren, naast het betalen van belastingen: het hebben van spaargeld, het behalen van een bepaald examen, de beschikking over een bepaald loon of bezit van een woning. Bij de laatste parlements-

verkiezingen die gehouden werden voor de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917, was ruim 65 procent van de mannelijke kiezers boven de 25 jaar kiesgerechtigd. Op de totale bevolking was het aantal kiesgerechtigden in 1913 slechts 16,5 procent.

1917 Vrouwen en de meerderheid van de arbeiders waren nog altijd van het kiesrecht uitgesloten. De verovering van het kiesrecht werd daarom de uitdrukking van hun emancipatiestreven. Beide groepen eisten dat overigens wel in de eerste plaats voor zichzelf op. De in 1894 opgerichte Vereniging voor Vrouwenkiesrecht van Wilhelmina Drucker en Aletta Jacobs streed voor de opheffing van het sekse-onderscheid in het kiesrecht, ook al zou dit slechts aan een beperkt aantal vrouwen kiesrecht geven. Zij vonden dat voor vrouwen hetzelfde (beperkte) kiesrecht moest gelden als voor mannen. De eveneens in 1894 opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) van Pieter Jelles Troelstra streed vooral voor opheffing van het klasse-onderscheid in het kiesrecht. Vrouwenkiesrecht was daaraan ondergeschikt. De verdeeldheid binnen de kiesrechtbeweging zorgde er aanvankelijk voor dat deze vrij machteloos was; ook omdat de arbeidersbeweging zelf

verdeeld was. Zo stelden de meeste vakbonden en de Sociaal-Democratische Bond (waar de SDAP oorspronkelijk uit was voortgekomen) economische strijd boven politieke strijd. Pas in 1908 besloten de SDAP en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), na lange en moeizame onderhandelingen, gezamenlijk te strijden voor algemeen kiesrecht. Maar ook toen bleef de NVV zich verzetten tegen de door de SDAP gewenste inzet van het stakingswapen om algemeen kiesrecht af te dwingen. Ondanks deze verdeeldheid werd er tot aan de grondwetsherziening van 1917 de nodige actie gevoerd. Beroemd zijn de volkspetitie voor algemeen kiesrecht van 1910-1911, die 317.500 handtekeningen opleverde en de ‘Roode Dinsdagen’ van 1911 en 1912, waarbij op Prinsjesdag twintigduizend mensen in Den Haag demonstreerden voor algemeen kiesrecht. De laatste grote demonstratie voor algemeen kiesrecht vond plaats in december 1916, toen maar liefst veertigduizend mensen in Amsterdam samenkamen om de kiesrechtplannen van het liberale kabinet-Cort van der Linden te ondersteunen. In hoeverre deze acties ertoe hebben bijgedragen dat in 1917 het algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd, valt moeilijk te zeggen. Feit is wel dat zowel aan de grondwetsherziening van 1887 als aan die van

1917 een grote kiesrecht-demonstratie voorafging. Maar uiteindelijk zal in 1917 de politieke uitruil van algemeen kiesrecht voor financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs van doorslaggevend betekenis zijn geweest – twee politieke kwesties die zich al jaren voortsleepten en tot grote verdeeldheid leidden tussen (progressief) liberalen en socialisten aan de ene kant en katholieken en protestanten aan de andere kant. Met de Pacificatie van 1917 werd de vrede tussen beide kampen gesloten. De confessionelen kregen geld voor hun scholen, de vooruitstrevende liberalen en socialisten veroverden het algemeen kiesrecht.

1919 Algemeen kiesrecht gold in eerste instantie alleen voor mannen van boven de 25 jaar. Vrouwen konden zich wel verkiesbaar stellen, maar mochten nog niet zelf stemmen. Wel werd het mogelijk gemaakt om in de toekomst het algemeen vrouwenkiesrecht via een gewone wet te regelen. Dat was een stuk eenvoudiger dan via de Grondwet; daar was immers een tweederde meerderheid in beide Kamers voor nodig. Het gebeurde al vrij spoedig, in 1919. Opnieuw speelde bij de politieke elite de angst voor revolutie daarbij een rol, net als in 1848. Onder de indruk van de revolutionaire sfeer in Duitsland deed SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra op 11 november 1918 zijn beroemde oproep dat de arbeidersklasse in Nederland ‘thans de politieke macht grijpt’. Het was een misrekening, maar leidde er wel toe dat de regering besloot om het eerder ingediende initiatiefwetsvoorstel voor algemeen vrouwenkiesrecht van de

Utrecht, 2016. Mensen staan in de rij voor het stemlokaal op Utrecht Centraal om hun stem uit te brengen voor het Oekraïne-referendum.

liberaal Marchant snel in behandeling te nemen. Zo kregen vrouwen in 1919 algemeen kiesrecht onder dezelfde voorwaarden als mannen. Dit was waarlijk revolutionair, want bij de eerstvolgende parlementsverkiezingen in 1922 mochten plotseling alle vrouwen vanaf 25 jaar voor de eerste keer hun stem uitbrengen. De angst voor het overslaan van de revoluties in Duitsland en Rusland, zorgde ervoor dat de conservatieve regering-Ruysch de Beerenbrouck versnelde het algemeen vrouwenkiesrecht en enige sociale wetgeving invoerde (zoals de acht-urige werkdag). De oproep van Troelstra lijkt daar het laatste zetje toe gegeven te hebben.

2019 Inmiddels is het honderd jaar geleden dat het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen is ingevoerd. Sindsdien is ons kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging nauwelijks meer gewijzigd. Hooguit is het aantal kiezers uitgebreid, door verlaging van de

kiesgerechtigde leeftijd naar 18 jaar en door Nederlanders die in het buitenland wonen kiesrecht te geven. Wel is de opkomstplicht in 1970 afgeschaft, waardoor de opkomst bij verkiezingen aanzienlijk is gedaald. Dat geldt in het bijzonder voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten, de gemeenteraad en het Europees Parlement, waarbij de opkomst vaak nauwelijks 50 procent is. Mede daarom is op initiatief van de SP-fractie in de Eerste Kamer begin 2017 de Staatscommissie parlementair stelsel ingesteld. In het pas gepubliceerde eindrapport van de commissie-Remkes staat een aantal interessante aanbevelingen om ons parlementair stelsel en onze parlementaire democratie te versterken, zoals de invoering van een bindend correctief referendum. En dat is nodig ook. Het parlement is nu te weinig een afspiegeling van de maatschappij en de belangen van veel mensen worden onvoldoende gediend. Dat zien we ook terug bij verkiezingen, waar in armere wijken aanzienlijk minder wordt gestemd dan in rijkere wijken, al dan niet veroorzaakt door het verdwijnen van stembureaus in juist de armere buurten. Bovendien biedt het huidige parlementaire stelsel nauwelijks mogelijkheden tot directe politieke invloed van burgers. Meer zeggenschap, bijvoorbeeld via een bindend correctief referendum, is dan ook noodzakelijk om mensen meer vertrouwen te geven in de werking van onze (parlementaire) democratie. ■

VERDER LEZEN:

- Prodemos (2018): *Hoe kwam het algemeen kiesrecht tot stand?*
- Rob Hartmans: ‘Koehandel rond het kiesrecht’. In: *Historisch Nieuwsblad* 8/2011.
- Rudy B. Andeweg en Monique Leyenaar (2018): *Alle stemmen tellen! Een eeuw algemeen kiesrecht.*
- Tom van der Meer, Steven van Schuppen, Sjoerd Veen (1981): *De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913.*
- www.staatscommissieparlementairstelsel.nl

DE REVOLUTIE VAN HET REFERENDUM

Tekst: Ronald van Raak Omslagfoto: Maurits Gemmink

Waarom betalen multinationals steeds minder belasting en gewone burgers steeds meer? Waarom wordt er zoveel bezuinigd op publieke voorzieningen, maar gaat er zoveel subsidie naar private bedrijven? Waarom wordt de Europese Unie steeds groter en machtiger, terwijl de meeste Nederlanders daar tegen zijn? Als de politiek zoveel besluit wat de bevolking echt niet wil, is er iets mis met de democratie. Dat concludeerde ook een staatscommissie onder leiding van Johan Remkes.

Vreemd was het wel, dat ik op 27 september 2017 in vak 'K' zat: op de plek in de Tweede Kamer waar normaal gesproken de ministers zitten. Ik zat daar om een wet te verdedigen die ik zélf helemaal niet had gemaakt en die ook geen enkele kans van slagen had. Het ging om het bindend referendum, een wet die was gemaakt door Kamerleden van GroenLinks, PvdA en D66. Maar deze partijen weigerden plotseling om hun eigen wet in de Kamer te verdedigen, waarna ik besloot om dan zélf die taak maar op me te nemen.

De discussie over het referendum begon al in de jaren zeventig, toen een nieuwe generatie van progressieve intellectuelen zocht naar nieuwe manieren om invloed uit te oefenen op de politiek. Vaak waren dat de hoog opgeleide en individualistische burgers die zich steeds minder thuis voelden bij de politieke partijen of bij de vakbonden en zochten naar manieren om als individu meer invloed te kunnen uitoefenen op de politieke besluitvorming. Nu zijn het juist veel gewone mensen die enthousiast zijn geworden over het referendum.

Nederland heeft een 'representatieve' democratie, wat wil zeggen dat mensen hun vertegenwoordigers kiezen in het parlement, dat daarna uit hún naam de regering controleert en de wetten bepaalt. Steeds vaker merk ik echter dat mensen het vertrouwen in onze democratie hebben verloren, vooral in de buurten waar bewoners niet de beste opleidingen of hoogste inkomens hebben. Veel te vaak ook hoor ik mensen zeggen dat ze niet meer gaan stemmen, omdat ze 'daar in politiek Den Haag' toch niet bereid zijn om naar hén te luisteren.

HET REFERENDUM IS JUUST EEN MIDDEL VAN LINKS

Helaas hebben deze mensen maar al te vaak gelijk. Dat bleek bijvoorbeeld bij de referenda die in ons land zijn gehouden; in 2005 over de Europese Grondwet, in 2016 over het Verdrag met Oekraïne en in 2018 over de Sleepwet voor de geheime diensten. Telkens bleek dat een grote meerderheid van de Tweede Kamer het ene wenste, maar dat de bevolking het andere wilde. Deze referenda legden duidelijk de crisis bloot in onze democratie, omdat ze lieten zien dat de Kamer niet in staat is de belangen van de kiezers te 'representeren'.

Soms zeggen mensen dat referenda een speeltje zijn van rechts, omdat nieuwe partijen als Forum voor Democratie er voor pleiten. Maar de roep om referenda kwam juist altijd van links. Al vóór de Tweede Wereldoorlog zetten de SDAP en CPN zich in voor het 'volksinitiatief', of de mogelijkheid voor mensen om besluiten van de politiek terug te draaien. Dat was ook precies het wetsvoorstel dat ik in september 2017 in de Kamer verdedigde, maar dat toen door PvdA en GroenLinks werd weggestemd.

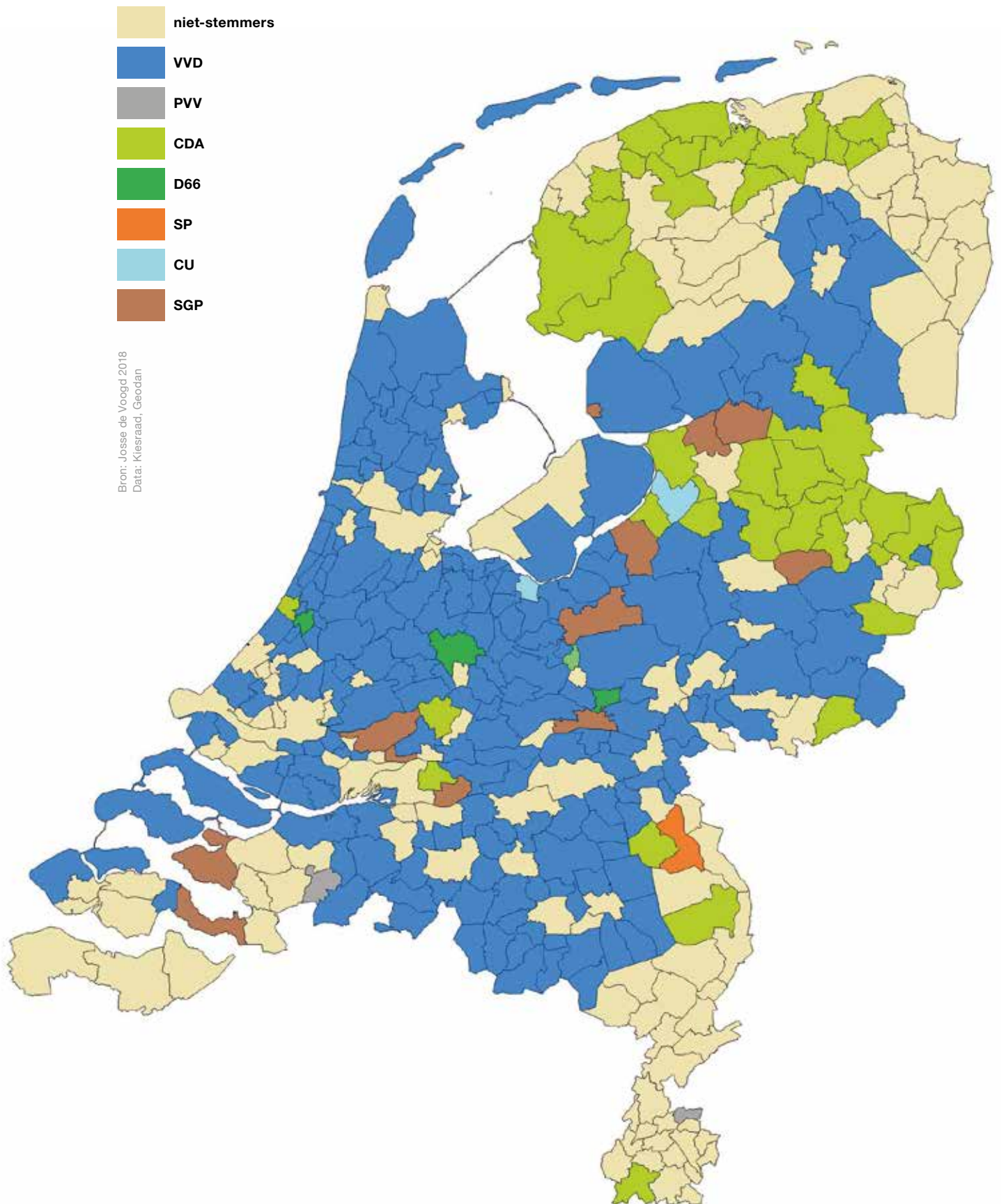
De referenda die we tot nu toe hebben gehad waren 'raadgevend', wat betekent dat de Kamer de uitslag opzij kon leggen, wat in de praktijk ook altijd is gebeurd. Maar toch leidden die uitslagen tot ongemak bij politici, zoveel zelfs dat een grote meerderheid van de Tweede Kamer besloot om dit democratische middel af te schaffen. Maar ondertussen groeide ook de kritiek. De Kamer kreeg bovendien een flinke tik op de vingers toen de staatscommissie alsnog het voorstel deed voor een bindend referendum.

Het referendum, dat ooit begon als een speeltje van de elite, is een machtig middel geworden voor gewone mensen. Omdat het een manier is om besluiten van de politiek die niet de belangen van de mensen dienen tegen te houden. De staatscommissie ziet het bindend referendum als een middel om het vertrouwen in de democratie te herstellen. Binnenkort zal ik opnieuw een voorstel indienen voor een nieuw referendum. Dit keer zal het veel moeilijker worden voor de Tweede Kamer om deze roep om democratisering te negeren. ■

Ronald van Raak schreef onder meer over het referendum in zijn boek *Het Binnenhof blijft verbazen*.

GEMEENTEN WAAR NIET-STEMMERS DE GROOTSTE GROEP ZIJN

WIE BLIJVEN ER THUIS?

Tekst: Tijmen Lucie

De opkomst bij verkiezingen, vooral niet-nationale, is laag en daalt al decennia. Zorgelijk, want hoe representatief is onze democratie nog als een aanzienlijk deel van de samenleving geen gebruik maakt van het stemrecht. Wie zijn de niet-stemmers, waarom brengen zij hun stem niet uit? En valt er iets te zeggen voor herinvoering van de opkomstplicht?

Gelijktijdig met het algemeen mankiesrecht en het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging, werd in 1917 de opkomstplicht ingevoerd. Die opkomstplicht had in de eerste plaats tot doel om ervoor te zorgen dat iedereen mee zou doen en alle stemmen gehoord zouden worden. Zolang de opkomstplicht in Nederland heeft bestaan (1917-1970) zijn er echter altijd kiezers geweest die thuisbleven. Ook al riskeerden zij daarmee een boete van enkele guldens of een gang naar de rechter als zij meerdere keren niet kwamen opdagen bij verkiezingen. Toch was hun aandeel beperkt. De opkomst bij alle verkiezingen lag tot 1970 steevast boven de 90 procent. In dat jaar werd de opkomstplicht afgeschaft en sindsdien is het aandeel niet-stemmers bij vooral niet-nationale verkiezingen fors gestegen (zie grafiek 1). Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen, in maart 2018, bleef 45 procent van de stemgerechtigden thuis. Bij de laatste verkiezingen voor de Provinciale Staten, in 2015, was dat aandeel 52 procent en bij de laatste verkiezingen voor het Europees Parlement in 2014 lag dit percentage zelfs op 63 procent. Alleen bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen in 2017 bleef 'slechts' 18 procent van de kiezers thuis, hoewel de opkomstverschillen op basis van leeftijd en opleiding groot waren, zo liet onderzoek van Ipsos zien.

OPLEIDINGSNIVEAU MEEST BEPALENDE FACTOR

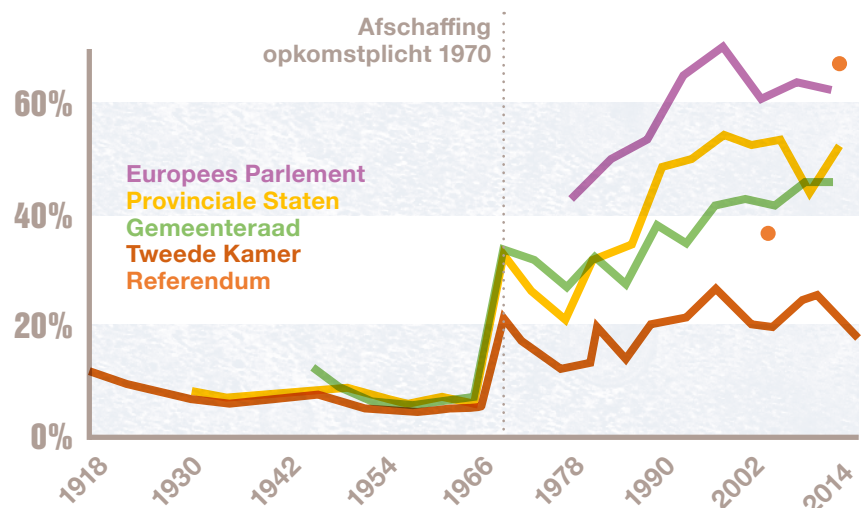
Wie zijn nu deze mensen die niet stemmen en waarom maken zij geen gebruik van hun stemrecht? Welke achtergrondkenmerken hebben zij en wat valt er te zeggen over hun politieke houdingen en voorkeuren? Welke motieven dragen niet-stemmers zelf aan om geen gebruik te maken van het algemeen kiesrecht? Een interessante bron om vergelijkingen door de tijd heen te maken is het Nationaal

Kiezersonderzoek (NKO) dat rond de Tweede Kamerverkiezingen wordt gehouden sinds 1971 (het jaar na de afschaffing van de opkomstplicht). Daarin worden ook gegevens over niet-stemmers opgenomen. Probleem is wel dat niet-stemmers in enquête-onderzoek dikwijls ondervertegenwoordigd zijn en minder vaak meewerken aan diepte-interviews of groepsgesprekken. Toch kunnen degenen die wel aan het Nationaal Kiezersonderzoek en andere enquête-onderzoeken hebben meegedaan, ons wel het een en ander vertellen over de achtergronden en motieven van niet-stemmers.

Zo blijkt uit een vergelijking van het Nationaal Kiezersonderzoek van 1971, 1994 en 2012 door Paul Dekker en Josje den Ridder dat jongeren tussen de 18 en 24 jaar steevast de grootste groep niet-stemmers vormen. Daarnaast valt op dat de opleidingsverschillen groot zijn en in de loop der tijd zijn toegenomen. 'Hoger' opgeleiden –

mensen met een hbo- of universitaire opleiding – blijven veel minder vaak thuis dan 'lager' opgeleiden. Andere onderzoeken bevestigen dat jongeren en 'lager' opgeleiden vaker dan gemiddeld thuisblijven. Datzelfde geldt voor mensen met een lager inkomen die geen werk hebben, alleenstaand zijn en in een stedelijke omgeving wonen. Ook de opkomst van mensen met een niet-westerse achtergrond ligt vooral bij landelijke verkiezingen meestal onder het gemiddelde. Voor wat betreft politieke houdingen komt uit de verschillende NKO's naar voren dat er een sterke samenhang bestaat tussen aan de ene kant niet-stemmen en aan de andere kant politieke interesse en politiek (zelf)vertrouwen. Mensen met weinig politieke interesse, weinig vertrouwen in politici en weinig vertrouwen in hun eigen mogelijkheden blijven veel vaker thuis dan mensen met veel interesse en (zelf)vertrouwen. Politieke voorkeuren van niet-stemmers zijn lastiger door de tijd heen in kaart te brengen,

1. NIET-STEMMERS BIJ ALGEMENE VERKIEZINGEN 1918-2017

Bron: Andeweg en Leyenaar (2018), Alle stemmen tellen! p.79.

NIET-STEMMERS NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN IN 1971, 1994 EN 2012 (IN PROCENTEN)

	1971	1994	2012
niet-stemmers bij Tweede Kamerverkiezingen	21	21	25
man	22	24	26
vrouw	21	19	25
18-24 jaar	32	34	30
25-44 jaar	25	28	28
45-64 jaar	19	12	21
65-74 jaar	9	14	26
75+ jaar	18	10	28
basisonderwijs	24	24	41
lbo	22	30	40
mavo, meao	13	21	38
bovenbouw, havo, vwo en mbo	14	8	26
hoger onderwijs (hbo, universitair)	10	5	9
geen kerkganger	30	28	29
kerkganger	15	6	21

Bron: Andeweg en Leyenaar (2018), *Alle stemmen tellen!* p.83.

omdat niet in elk Nationaal Kiezersonderzoek dezelfde vragen zijn gesteld. Wel lijken de laatste jaren critici van de multiculturele samenleving en Europese eenwording oververtegenwoordigd te zijn onder niet-stemmers. Wat overigens niet betekent dat zij daar wezenlijk andere opvattingen over hebben dan stemmers.

Welke motieven noemen mensen zelf om niet te gaan stemmen? Naast de nodige praktische argumenten, zoals afwezigheid in verband met werk of vakantie, of persoonlijke omstandigheden (ziekte, stemkaart kwijt), geven veel mensen aan niet te stemmen omdat zij geen interesse in de politiek hebben, of omdat zij ontevreden zijn over hoe de politiek functioneert ('stemmen heeft geen zin', 'partijen verschillen niet van elkaar', 'de politiek deugt niet'). Onvrede, desinteresse en praktische argumenten (die voor een groot deel weer samenhangen met desinteresse) komen elk verkiezingsjaar in meer of mindere mate terug.

TYPEN NIET-STEMMERS

Probleem van de meeste kiezersonderzoeken, zoals het Nationaal

Kiezersonderzoek, is dat zij op basis van een verkiezing mensen typeren als 'niet-stemmer', terwijl er in werkelijkheid verschillende typen niet-stemmers zijn, die verschillende redenen hebben om soms wel en soms niet te gaan stemmen. André Krouwel, oprichter van Kieskompas en een autoriteit op het gebied van kiezersonderzoek, heeft daar nog niet zo lang geleden een interessant rapport over gepubliceerd in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken (André Krouwel e.a. *Typen niet-stemmers. Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen*, 2018). Hij onderscheidt daarin vier typen 'situationele niet-stemmers': de 'boze afhakers', de 'kwetsbare buitenstaanders', de 'instappers' en de 'toevallige thuisblijvers'. Een groot deel van de 'situationele niet-stemmers' die aan Krouwels onderzoek hebben meegedaan, stemt bij de Tweede Kamerverkiezingen maar slaat weleens een verkiezing van de 'tweede orde' over, zoals gemeenteraadsverkiezingen, Provinciale Statenverkiezingen, verkiezingen voor het Europees Parlement, waterschapsverkiezingen of referenda. Van de vier typen

niet-stemmers zijn de 'boze afhakers' het meest geneigd om niet te gaan stemmen. Zij hebben het minste vertrouwen in politieke instituties, het geringste burgerschapsgevoel, het laagste politieke zelfvertrouwen en zij zijn het meest politiek cynisch. Zij zijn gemiddeld ouder en velen van hen voelen zich economisch kwetsbaar. Mensen met een 'lager' opleidingsniveau maken aanzienlijk vaker deel uit van de boze afhakers dan mensen met een 'hogere' opleidingsniveau. Ondanks hun weerzin tegen de politiek en instituties, zijn zij zeker niet te beroerd om zich voor anderen in de samenleving in te zetten. Boze afhakers brengen vooral een proteststem uit op anti-establishmentpartijen als Forum voor Democratie, PVV, SP, 50PLUS en lokale partijen.

Het tweede type niet-stemmers zijn de 'kwetsbare buitenstaanders'. Ook zij slaan vaak verkiezingen over. Mensen uit deze groep plaatsen zichzelf het laagst op de sociale ladder, hebben gemiddeld een lager opleidingsniveau en zij ervaren een zeer hoge mate van economische kwetsbaarheid (ze hebben de laagste baanqualiteit en de hoogste baanonzekerheid van alle groepen). Ze voelen zich ook vaker eenzaam. Er bevinden zich in deze kwetsbare groep relatief veel jongeren. Kwetsbare buitenstaanders zijn niet zozeer boos op de politiek, maar voelen zich eerder machteloos. 'Kwetsbare buitenstaanders' vormen een belangrijk deel van de achterban van de Partij voor de Dieren, de SP, ChristenUnie en DENK.

De twee andere groepen zijn makkelijker te overtuigen om naar de stembus te gaan. 'Instappers' stemmen minder omdat ze in een levensfase zitten waarin ze gewoon niet bezig zijn met politiek. Ze zijn vaak jonger en vooral bezig met het opbouwen van een leven, het vinden van een baan, een partner en een betaalbaar huis. Ze zijn hoger opgeleid, plaatsen zichzelf vrij hoog op de sociale ladder, zijn tevreden over hun werk en zijn niet bang om hun baan te verliezen. 'Instappers' vormen een belangrijke achterban voor D66, VVD, PvdA, GroenLinks en de ChristenUnie.

Ten slotte zijn er de ‘toevallige thuisblijvers’, die weleens niet gaan stemmen vanwege persoonlijke omstandigheden of overmacht. Deze groep heeft het goed voor elkaar wat betreft sociale en economische positie. ‘Toevallige thuisblijvers’ zijn de meest trouwe kiezers van de vier groepen en vormen een belangrijk deel van de achterban van DENK, SGP, PvdA, GroenLinks en D66, en in iets mindere mate van de VVD, CDA en ChristenUnie.

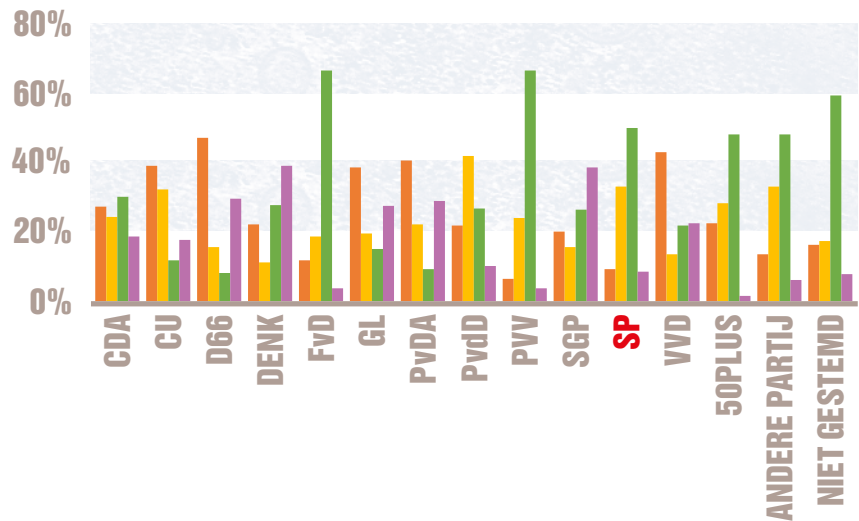
Bovenstaande analyse laat zien dat voor de SP onder de ‘boze afhakers’ en ‘kwetsbare buitenstaanders’ de meeste potentiële kiezers te vinden zijn (zie grafiek 2). Tegelijkertijd zijn deze mensen het minst geneigd om te gaan stemmen. Dat is een probleem, want dat betekent dat hun stem vaak niet gehoord wordt. En juist de belangen van mensen met een onzekere sociaal-economische positie zijn al ondervetegenwoordigd in de politiek, zo laat onder meer onderzoek van Armèn Hakhverdian en Wouter Schakel zien. Hoe kunnen we nu deze mensen, die het vertrouwen in de politiek zijn kwijtgeraakt of hun interesse in de politiek hebben verloren, ervan overtuigen om toch naar de stembus te gaan? We zullen in ieder geval de diverse groepen niet-stemmers op een verschillende manier moeten benaderen, met een specifieke boodschap voor elk van hen. Daarbij zullen we meer onderzoek moeten doen naar wat de belangrijkste inhoudelijke thema’s zijn die de verschillende groepen niet-stemmers – en dan vooral de ‘boze afhakers’ en de ‘kwetsbare buitenstaanders’ – aanspreken.

OPKOMSTPLICHT

Met de Provinciale Statenverkiezingen en Europese verkiezingen in aantocht, waarbij al jaren meer dan 50 procent van de kiesgerechtigden thuisblijft, rijst de vraag of er niet meer nodig is om de opkomst van kiezers te bevorderen dan gericht campagne voeren op groepen niet-stemmers. Sinds 1970 zien we immers een duidelijk dalende trend in de opkomst bij vooral niet-nationale verkiezingen. Bovendien gaan mensen met een onzekere sociaaleconomische positie aanzienlijk minder vaak stemmen dan

2. STEMGEDRAG TWEEDE KAMERVERKIEZINGEN

de levenscyclus-afhankelijke instapper
de kwetsbare buitenstaander
de boze afhaker
de toevallige thuisblijver

Bron: Krouwel e.a. (2018) Typen niet-stemmers, p.30.

mensen die het goed hebben. Hoe representatief is een volksvertegenwoordiging dan nog? De SP heeft daarom in het verleden voor een herinvoering van de opkomstplicht gepleit. Toenmalig SP-leider Jan Marijnissen stelde in 1999 in een opiniestuk in NRC Handelsblad dat de opkomstplicht terug moest komen, want een democratie zonder kiezers is als een voetbalelftal zonder spelers’. Ook SP-fractievoorzitter in de Eerste Kamer, Tiny Kox, gaf in 2003 in een parlementair debat aan de herinvoering van de opkomstplicht te willen overwegen. Hij kreeg toen steun van collega’s van de PvdA en GroenLinks. Ook de invloedrijke politicoloog Arend Lijphart heeft zich uitgesproken voor herinvoering van de opkomstplicht. Hij beargumenteert dat als niet alle groepen kiezers in gelijke mate deelnemen aan verkiezingen, de kans bestaat dat sommige groepen niet of minder gehoord worden en hun belangen onvoldoende verdedigd worden. Tegenstanders zullen hier dan tegen inbrengen dat in een vrije democratie de kiezer de vrijheid moet hebben om wel of niet gebruik te maken van zijn stemrecht. Op zich is het juist dat stemmen een recht is en geen plicht, maar dat geldt ook voor

het gebruikmaken van zorg. En toch verplichten we alle volwassen Nederlanders om voor ziektekosten verzekerd te zijn.

Er is echter geen land ter wereld waar de opkomstplicht opnieuw is ingevoerd. Bovendien zien we in België, waar een opkomstplicht geldt, dat ook daar de opkomst terugloopt. Ook leidt een opkomstplicht niet per definitie tot een betere afspiegeling van de hele samenleving. Kijk maar naar Brazilië. Een opkomstplicht is dan ook zeker niet de heilige graal, maar je zou er wel mee kunnen experimenteren. Bijvoorbeeld met een opkomstplicht voor jongeren. De politicologen Van Holsteyn en Irwin doen de suggestie om alle nieuwe kiesgerechtigden de eerste drie opeenvolgende Kamerverkiezingen onder een opkomstplicht te laten vallen, waarna deze automatisch vervalt en voortgaat als stemrecht. Ook André Krouwel ziet wel wat in een opkomstplicht voor jongeren. De eerste keer stemmen zou wat hem betreft deel uit moeten maken van een verplicht burger-schapsexamen: “We weten dat als je burgers jong laat zien dat stemmen nut heeft, dat ze het dan blijven doen op latere leeftijd.” ■

TIJD VOOR EEN NIEUW OPROER

Tekst: Ruud Kuin Foto Arnd Wiegman / ANP ©

De roerige jaren zestig brachten Nederland een grote democratiseringsgolf. Dit leidde tot een veelheid aan raden – van inspraak tot medezeggenschap – op het werk, in de wijk, op de universiteit en in organisaties. Maar van echte zeggenschap was geen sprake. Het is tijd om dat nu wel af te dwingen.

DE ROERIGE JAREN ZESTIG

Nederland was tot de jaren zestig een sterk verzuimd land. Burgers werden verondersteld te stemmen en daarna vooral een volgzaam lid te zijn van hun, katholieke, protestantse of socialistische zuil. Deze zuilen werden geleid door zogenoemde middenklasse-elites. Zij hadden de rol om de zorgen en noden van hun achterban aan de nationale koepelorganisaties over te brengen. De verschillende belangen van de gescheiden werelden werden verzoend door een kleine politieke elite.

Pas in de jaren 60 volgde de ontzuiling. De zittende elite werd aangevallen. Vooral politici, zoals ministers, Kamerleden, burgemeesters en wethouders, maar ook kerkelijke leiders en besturen van universiteiten moesten het ontgelden. In de PvdA ontstond Nieuw Links en in dezelfde periode werd D66 opgericht. Zij wilden democratisering, inspraak op alle niveaus, verjonging, en verlevendiging van de politiek.

We kunnen nu constateren dat van de staatkundige vernieuwing niet veel terecht is gekomen. Deze bleef beperkt tot verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van 23 naar 21 jaar (in 1967) en verkorting van de zittingstermijn van de Eerste Kamer van zes naar vier jaar. Indirect waren de gevolgen groter. Er werd geen kabinet meer gevormd zonder voorafgaande verkiezingen, de interne partijdemocratie werd versterkt, de kloof tussen gezagdragers en burgers werd kleiner, en het parlement ging zich meer op de samenleving richten door vaker hoorzittingen te houden. De democratiseringsgolf van de roerige jaren 60 raakte feitelijk alle organisaties en maatschappelijke instellingen. Het leidde tot een grotere invloed van mensen in die organisaties en tot een veelheid aan

ondernemingsraden, medezeggenschapsraden, wijk- en dorpsraden en cliëntenraden.

In de periode 1970-1980 werd inspraak gezien als een extra informatiekanaal voor de bestaande representatieve democratie. In de jaren tachtig werd inspraak wettelijk meer verankerd. Maar vanaf de jaren negentig werd inspraak vooral vanwege de lange duur van procedures als probleem gezien. Een woud aan verplichte adviesraden en inspraakmogelijkheden werd afgeschaft. Met de marginalisering kwamen ook de eerste teleurstellingen; slechts een beperkte groep werd bereikt, en de inspraak kwam vaak als mosterd na de maaltijd. (Coenen, *De evolutie van inspraak*, 2001)

KLEINE GROEP NEEMT DEEL

Vandaag de dag, vijftig jaar later, zien we dat inspraak is verworden tot een geïnstitutionaliseerde procedure. De WRR (Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid) schrijft in haar rapport *Vertrouwen in burgers* (2012), dat het zorgelijk is “dat slechts een kleine groep burgers zich voelt aangesproken door de pogingen van beleidsmakers hen te betrekken bij de samenleving. Grote groepen stellen zich onverschillig op.” Uit de tweejaarlijkse monitor van Prodemos ontstaat eenzelfde beeld (2018). In deze monitor worden gemeenten geënquêteerd over de stand van de burgerparticipatie. Prodemos constateert dat er sprake is van ‘een geringe participatie van burgers via de formele wegen.’ Die participatie beperkt zich veelal tot raadpleging en advisering, de lichtste vorm van burgerparticipatie. In slechts 8 van de 380 gemeenten (2,1 procent) is de afgelopen twee jaar een adviserend referendum gehouden. Van het burgerinitiatief, het recht om een onderwerp te agenderen, is in nog

geen 20 procent van de gemeenten gebruik gemaakt. Niet alleen via de formele weg, maar ook via informele weg (actiegroepen) is de bemoeienis van burgers gering. De afgelopen twee jaar hebben mensen zich in 35 procent van de gemeenten minder dan tien keer tot de gemeenten gewend voor een bepaalde zaak. Prodemos kwalificeert dat als een zeer lage graad van (informele) burgerparticipatie.

Met de medezeggenschap staat het er vandaag de dag niet veel beter voor. Het enthousiasme is minimaal. Op grote universiteiten is de opkomst voor de verkiezingen van de medezeggenschapsraad uiterst laag (tussen de 11 en 27 procent).

Voor ondernemingsraden vinden in de meeste bedrijven en organisaties niet eens verkiezingen meer plaats, omdat er precies voldoende of te weinig kandidaten zijn. In de marktsector geldt dat voor minimaal 62 procent van de bedrijven (GBIO 2010). Het contact met de achterban laat op veel plaatsen ook te wensen over. In slechts 41 procent van de bedrijven en organisaties vinden bijeenkomsten met de achterban plaats. De leden van de ondernemingsraad zijn zelf vrij somber over hun invloed. Maar liefst 43 procent van hen dicht de ondernemingsraad weinig tot geen invloed toe.

WEINIG INVLOED

De opvatting van veel OR-leden zelf over de zeer geringe invloed, verklaart voor een belangrijk deel ook het gebrek aan belangstelling om kandidaat te zijn voor de ondernemingsraad of om te gaan stemmen voor de OR. Ten aanzien van inspraak ligt eenzelfde verklaring (geringe invloed) voor de hand. Uit de monitor van Prodemos blijkt dat gemeenten zelf van mening zijn (75 procent), dat

In 80 procent van de Zwitserse gemeenten worden belangrijke besluiten op het dorpsplein genomen door middel van handopsteken.

de inspraak van burgers de uitkomst van het besluit heeft beïnvloed. Een groot deel van de mensen ervaart dat toch anders. Zowel het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) als onderzoeksbureau Motivaction onderscheiden twee groepen in de samenleving die duidelijk ontevreden zijn over de overheid en de politiek en dan vooral over hun invloed daarop. De omvang van deze twee groepen tezamen is fors (50-60 procent), meer dan de helft van alle volwassen Nederlanders. Nagenoeg 90 procent van hen zegt 'ja' op de stelling: "Mensen als ik hebben geen enkele invloed op wat politici doen." En eenzelfde percentage van deze groep zegt 'nee' tegen de stelling: "De overheid luistert meestal goed naar wat de burger wil." Een groot deel van deze groep is laagopgeleid.

HET WERKT ONVOLDOENDE

Meer dan honderd jaar geleden was een langdurige strijd nodig voor het algemeen kiesrecht. De elite was namelijk bang voor het volk. In de roerige jaren zestig, nu vijftig jaar geleden, is gestreden tegen de elites in de zuilen en voor directe zeggenschap in de wijk, op het werk en in de universiteit. De zuilen zijn verdwenen en we kregen inspraak en medezeggenschap. Vijftig jaar later moeten we constateren dat nog slechts een

beperkte groep zich ermee bemoeit. Vooral de laagopgeleiden geloven er niet meer in. En dat heeft alles te maken met de geringe invloed die mensen via inspraak en medezeggenschap hebben op belangrijke kwesties.

'DE TIJD DAT ELITES HUN GANG KONDEN GAAN IS VOORBIJ'

Al meer dan tien jaar lang is een gestaag stijgende meerderheid voor meer inspraak en directe vormen van democratie. 53 procent van de Nederlanders wil meer directe invloed op lokaal niveau. En 80 procent van de Nederlanders is voorstander van een bindend referendum. Opvallend is dat de laagopgeleiden en de jongeren (83 procent) dit veel belangrijker vinden dan hoogopgeleiden. Na het Oekraïne-referendum is het percentage voorstanders gedaald naar 66 procent (2017) en daarna weer iets gestegen naar 70 procent (2018). Deze terugval komt volledig voor rekening van de hoogopgeleiden (van 74 naar 50 procent). Het zijn dus vooral de lager opgeleiden en de jongeren die een noodrem eisen (SCP 2018)

De Zwitserse politicoloog, Hans-Peter Kriesi, die al decennia onderzoek doet naar referenda, is duidelijk: "De burger eist echte inspraak. De tijd dat de elites hun gang konden gaan is

voorbij. De twijfels over referenda leven alleen bij kleine delen van de elite, die totaal anders denken en neerkijken op het merendeel van de bevolking." (NRC 2016). Voormalig D66-leider Alexander Pechtold is daar een treffend voorbeeld van. In 2016 liet hij zich ontvallen: "Een referendum over de EU? Daar ga ik Nederland niet aan blootstellen."

NIEUW OPROER!

Een nieuw oproer is nodig, want de elite vertrouwt het volk niet, zoals Kriesi zegt. Een keer stemmen in de vier jaar is niet genoeg. Zeker als je bedenkt dat we in Nederland altijd een coalitie krijgen van meerdere partijen, die na de verkiezingen flinke concessies moeten doen. En dat aan inspraak en medezeggenschap maar een beperkte groep deelneemt. Het is tijd voor meer directe democratie met zeggenschap in bedrijven en op universiteiten, bijvoorbeeld via 'het gouden aandeel'. Dat geeft werkers in bedrijven een doorslaggevende stem bij belangrijke besluiten over bijvoorbeeld een overname of over de salarissen van bestuurders. En het is tijd voor een bindend referendum met initiatiefrecht en een noodrem-functie zonder hoge drempels, zoals in Zwitserland. ■

DE NEGENTIG PROCENT EIST ZEGGENSCHAP

Tekst: Remco Bouma Foto: Marcel van Hoorn / ANP ©

Emmanuel Macron is om. Twaalf miljard euro geeft de Franse president aan de werkende klasse. Dat is twee miljard per weekend dat de Gele Hesjes op straat waren. In het nieuws ging het vooral over rellen. Die focus vertroebelt een groter resultaat: deze spontane, buitenparlementaire, ongestuurde beweging heeft in een paar weken de regering doen wankelen. De machtsbalans is verschoven.

Niemand die half november met een geel hesje en een pot koffie naar de dichtstbijzijnde rotonde toog kon dit natuurlijk voorzien. Er was alleen die concrete aanleiding. De regering Macron zou zeven cent extra accijns gaan heffen op diesel, de brandstof waarvan de prijs dit jaar al met 23 cent per liter gestegen was en waarvan talloze Fransen buiten de grote steden afhankelijk zijn. Mensen die zich al langer in de hoek gedrukt voelen, namen de publieke ruimte over en stonden, voor ze het goed en wel beseften, met tienduizenden tegelijk in Parijs.

Er was geen agenda. Geen woordvoerder. Wel vernielingen, geweld en negatieve publiciteit. Toen er eindelijk acht woordvoerders naar voren traden, werden die meteen bedreigd vanuit de groep zelf, voor als ze het zouden wagen om namens hen Macron te spreken.

Toch waren de mensen in de hesjes eindelijk zichtbaar. Ze ontketenden een debat. Hadden ze niet een punt? Het ging de Gele Hesjes niet alleen om de prijs van diesel, zo werd hen zelf al snel duidelijk. Het ging om het establishment, dat hen ongestraft richting de afgrond bleef duwen en lacherig deed als ze daar wat van zeiden. Het ging om de dalende koopkracht, gebrek aan waardering, gebrek aan toekomst, gebrek aan zeggenschap over hun eigen leven.

EMANCIPATIE IN DE PRAKTIJK

Een ruime meerderheid van de Fransen steunt hen. Dat wisten de Gele Hesjes zelf ook toen ze begin december 40 eisen bij Macron neerlegden. Natuurlijk moest de accijnsverhoging van tafel. Maar ook: een oplossing voor dakloosheid, een progressiever belastingstelsel, gezondheidszorg voor iedereen, meer vaste contracten, terugdraaien van verlaging of vrijstelling van belasting voor bedrijven, investeringen in

duurzaam openbaar vervoer, regulering van de huurprijzen, en een onmiddellijk einde aan het sluiten van spoorwegen, postkantoren, scholen en ziekenhuizen.

Dit is hoe emancipatie werkt. Hoe een ongestuurd protest gaandeweg richting krijgt en geïsoleerde ervaringen in collectieve eisen omvormt. Hoe mensen, die los van elkaar tegen dezelfde muur oplopen, samen de

hele fundering ervan aan het wankelen kunnen brengen. Of in de woorden van Édouard Louis, die in het pamflet 'Ze hebben mijn vader vermoord' de Franse staat genadeloos aanklaagt: "Een sociale beweging [...] ontstaat wanneer mensen die zeggen 'Ik lijd door immigratie en onder mijn buurvrouw die van een uitkering leeft', gaan zeggen: 'Ik lijd door degenen die mij regeren. Ik lijd door een klassensysteem.'" ■

HET GELE HESJES-EFFECT

MACRON VÓÓR DE GELE HESJES

- **Introductie van een vlaktaks, die neerkomt op tien miljard belastingverlichting voor hoge inkomens. Daar nog bovenop: afschaffing van de vermogensbelasting, wat de Franse schatkast jaarlijks 4 miljard euro kost.**
- **Verlagingen en vrijstelling van belasting voor bedrijven. Door dit plan, genaamd CICE, zouden bedrijven een miljoen banen creëren. Maar de banen bleven uit, terwijl multinationals als Carrefour de voordelen opstrijken.**
- **Pensioenen groeien niet meer mee met de inflatie, terwijl de inkomstenbelasting op pensioenen stijgt.**
- **Afschaffing van gesubsidieerde banen.**
- **Verlaging van de huursubsidie voor de laagste inkomens.**
- **Accijnsverhoging op diesel, in het kader van de klimaattransitie. Volgens deskundigen is dit inefficiënt, omdat de maatregel de dieselconsumptie van de rijkste groep huishoudens amper beïnvloedt, terwijl die juist de meeste kilometers maken. Desondanks geen compensatie voor lagere inkomens.**

MACRON NÁ DE GELE HESJES

- **Meer koopkracht voor de werkende klasse**
Twaalf miljard euro aan ombuigingen. Het minimumloon gaat versneld en met 100 euro omhoog. Ouderen met een laag inkomen krijgen belastingvoordeel. De belasting op overuren en eindejaarsuitkering verdwijnt.
- **Zeggenschap**
De accijnsverhoging op diesel is van tafel. In plaats daarvan komt er een 'Groot Nationaal Debat' over milieutransitie, belastingen, publieke diensten, democratie en burgerschap, met deelname van willekeurig geselecteerde Fransen.

DRIE REDENEN WAAROM DE POLITIEK STEEDS MINDER ZEGGENSCHAP HEEFT

Tekst: Bart Linssen Foto Bart Maat / ANP ©

Honderd jaar na de invoering van het stemrecht voor alle volwassen Nederlanders, kun je je afvragen waar de politiek nog over gaat. Een terugblik op de afgelopen veertig jaar laat zien dat het moeilijker is geworden om de economie te beteugelen. Drie redenen voor deze nieuwe werkelijkheid tonen wat er moet gebeuren om de zeggenschap terug te pakken.

“Het moge duidelijk zijn dat het besluit om actief te worden in de private zorgverzekeringsmarkt niet zou zijn genomen als duidelijk was dat (...) er dus geen duurzaam rendement gemaakt kan worden.” Dat zijn de woorden van Willem van Duin, voorzitter van de raad van bestuur van Achmea, in een brief aan de Tweede Kamer over het initiatief van SP, PvdA en CDA om winstuitkering bij zorgverzekeraars te verbieden. “Mocht dit wetsvoorstel doorgang vinden, dan moet er duidelijkheid zijn over de financiële compensatie als gevolg van deze onteigening (sic).” Het is een redenering die voor een bestuurder van een grote, commerciële instelling als volkomen logisch geldt, maar volkomen onrechtvaardig overkomt op iedere patiënt over wiens rug deze winst gemaakt moet worden.

Van Duin's reactie op het wetsvoorstel is exemplarisch voor wat er gebeurt wanneer democratische besluiten direct in botsing komen met de belangen van het grootkapitaal. Zo heel vaak gebeurt dat overigens niet, want de keren dat een parlement tracht de greep op de economie terug te pakken zijn zeldzaam geworden. De afgelopen veertig jaar is de overheid op grote afstand van de economie komen te staan. Daar zijn drie belangrijke redenen voor aan te

wijzen, die in dit artikel nader worden bestudeerd. Ten eerste worden mensen tegenwoordig vooral als individuele consumenten beschouwd, die beter door de markt bediend kunnen worden. Ten tweede is de overheid als inefficiënt weggezet, met privatiseringen en verzelfstandigingen in de nutssectoren als gevolg. Tot slot zijn de belangen van het kapitaal verregaand vastgelegd, waardoor het moeilijk is voor overheden om de teugels weer in handen te nemen.

**Voorstellen voor nationalisering
kunnen doorgaans op steun rekenen van
grote meerderheden van de bevolking**

REDEN 1 DE MENS ALS CONSUMENT

Sinds de jaren tachtig is de democratische zeggenschap over de economie stelselmatig uitgehold. Door de privatiseringen, liberaliseringen en verzelfstandigingen van overheidsdiensten zijn belangrijke organisaties verder van de democratische controle af komen te staan. Volgens de neoliberalen zouden de diensten hierdoor klantvriendelijker worden en zou er meer keuzevrijheid worden geboden. Een nieuwe behoefte van mensen, waaraan het best tegemoet kon worden gekomen wanneer zij als individuele consumenten konden shoppen op een markt waar deze diensten werden aangeboden.

Zoals bij elke goede leugen zit er een element van waarheid in: ongetwijfeld doen overheidsdiensten er goed aan te onderzoeken wat de wensen van hun gebruikers zijn en hun diensten daarop aan te passen. In het ideale geval gaat dit veel verder, en worden gebruikers waar mogelijk betrokken bij het vormgeven van die diensten. Klachten die mensen hadden, al dan niet terecht, over het functioneren van de staatsbedrijven, hebben de neoliberalen dan ook in de kaart gespeeld.

De verandering van het mensbeeld was echter minder onschuldig dan het in eerste instantie leek. De rol waarin je wordt aangesproken heeft consequenties voor de manier waarop je je opstelt, stelt Kate Raworth in haar beroemde boek *Donut economie*, waarin

ze afreken met het neoliberale economische denken dat de afgelopen tientallen jaren dominant is geweest. Raworth stelt vast dat de mens als burger is verdrongen door het beeld van de mens als consument: “Verander één woord en je kunt op subtiele maar diepgaande wijze houding en gedrag veranderen.” Ze haalt media- en cultuuronderzoeker Justin Lewis aan, die stelt dat consumenten zich alleen op de markt kunnen uiten, terwijl burgers “elk aspect van het culturele, maatschappelijke en economische leven aan de orde kunnen stellen”. Kortom, ineens lijkt het alsof we bijna nergens meer grip op hebben.

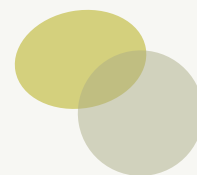
In zijn boek *Identiteit* omschrijft de Vlaamse psycholoog Paul Verhaeghe wat de gevolgen zijn van deze nieuwe, beperktere rol die mensen wordt aangemeten: “De postmoderne mens lijdt aan een vreemde dissociatie, een nieuwe vorm van persoonlijkheidsverdubbeling. We klagen het systeem aan, staan er vijandig tegenover en voelen ons machteloos om het te veranderen.” Verhaeghe verwijst naar politieke bewustwording als remedie: het is aan onszelf om in te zien dat wij onze eigen verhouding tot de economie terug moeten veranderen van consument naar die van burger. Daarmee nemen we een rol aan die veel dichter staat bij hoe mensen zich graag tot elkaar verhouden, aldus Raworth, die nota bene een van de godfathers van het marktdenken aanhaalt om haar punt te

maken: “Adam Smith had gelijk toen hij schreef dat we het heerlijk vinden om ‘handel te drijven, te marchanderen en te ruilen’, maar terecht merkte hij ook op dat wij en onze samenlevingen het meest floreren wanneer we blijf geven van ‘menschelijkheid, gerechtigheid, generositeit en gemeenschapszin.’”

Verhaeghe roept mensen op om het cynisme los te laten, waar mogelijk de controle te pakken, en de rol van consument plaats te laten

maken voor die van burger. Dat vergt wel een offer ten opzichte van het pure consumentenbelang, de puur geïndividualiseerde voorkeur. Verhaeghe: “Als wij de politiek willen onderwerpen aan het algemeen belang – en dat is meer dan ooit nodig – dan moeten wijzelf dit algemeen belang naar voren schuiven in plaats van onze privé-besognes.” Vrij vertaald: geen extra keuzevrijheid wanneer dat al te zeer ten koste gaat van solidariteit. ●

REDEN 2 FABELTJES OVER STAATSBEDRIJVEN

De solidariteit die lange tijd ingebakken is geweest in het economische model van West-Europese landen, ging in de jaren tachtig volledig op de schop. Daarbij is het algemeen belang stelselmatig ondergeschikt gemaakt aan het idee van marktefficiëntie: het zou allemaal veel beter en goedkoper kunnen. Onder neoliberale politici, in Nederland geleid door Lubbers, Kok, Balkenende en Rutte, kwam dit mantra terug bij elke vermarkting van nutsvoorzieningen: energie, openbaar vervoer, telecom, onderwijs en de zorg. In zijn boek *Er zijn 17 miljoen wachtenden voor u* omschrijft journalist Sander Heijne van De Correspondent hoe ideologisch dit hele proces is geweest: “De president van de Algemene Reken-

kamer stelde bijvoorbeeld dat bij privatiseringen geen ambtenaar of politicus ooit de moeite nam om cijfermatig te onderbouwen of de maatregel daadwerkelijk tot een besparing zou leiden. Nulmetingen werden niet gedaan, wat het simpelweg onmogelijk maakt om de resultaten van een marktwerkingsoperatie achteraf cijfermatig te vatten.” Elders in zijn boek haalt Heijne oud-SER-voorzitter Alexander Rinnooy Kan aan, die het gebrek aan rationaliteit hekelde: “Het debat over marktwerking is ideologisch en dat gaat ten koste van de nuchtere, zakelijke analyse van de feiten.”

Waar jarenlang werd geroepen dat de markt zou zorgen voor betere en goedkopere diensten, wordt >>>

steeds duidelijker dat dit lang niet altijd het geval is. Heijne: “Net als in Amerika stegen hier de kosten van de zorg na de invoering van de marktwerking explosief. En dat is opmerkelijk, want het betaalbaar houden van de zorg was nu juist een van de belangrijkste argumenten om de sector aan de markt over te laten.” Toch blijven de clichés van de verspillende overheid en de efficiënte markt overeind. Zo liet de Europese Commissie in 2012 nog optekenen dat: “(...) privatisering van publieke bedrijven bijdraagt aan de vermindering van de staatsschuld, en aan het verminderen van subsidies en andere bijdragen van de overheid aan staatsbedrijven. Privatisering heeft ook het potentieel om de efficiency van bedrijven te verhogen, en daarmee het concurrentievermogen van de economie, terwijl zij ook buitenlandse investeerders kan aantrekken.” Hoe kan het dat de Europese Commissie er nog steeds zo’n achterhaald beeld op nahoudt?

Volgens innovatie-econome Mariana Mazzucato zijn de mythes over overheid en markt diep geworteld in de manier waarop de economische wetenschap in elkaar zit. In haar laatste boek *De waarde van Alles* omschrijft ze hoe met name bij de berekening van het bruto binnenlands product (bbp), nog steeds het dominante cijfer voor het beoordelen van de economie, de waarde die de overheid genereert

Zelfs wanneer de overheid aantoonbaar winst maakt, wordt dat niet aan haar toegerekend

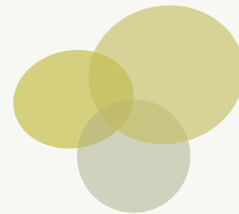
steevast wordt weggemoffeld. Denk bijvoorbeeld aan onderwijs: wie weet nou precies welk deel van de economische groei we hieraan te danken hebben? Mazzucato: “Doordat er geen manier is om de door de overheid geproduceerde toegevoegde waarde tot uitdrukking te brengen – en doordat de aandacht vooral gericht wordt op de overheid als uitgever van geld – dragen de nationale rekeningen bij tot de mythe dat de overheid alleen waardeschepping faciliteert in plaats van daarbij een leidende rol speelt.”

Zelfs wanneer de overheid aantoonbaar winst maakt, wordt dat niet aan haar toegerekend: “(...) de boekhoudconventies schrijven voor dat staatsbedrijven die producten tegen marktprijzen verkopen, in de toegevoegde waarde van de desbetreffende sector worden meegeteld: publieke spoorwegen als deel van de transportsector, niet de overheidssector.” Conclusie: met deze kijk op de wereld kan de overheid per definitie geen waarde toevoegen, en zal ze altijd worden ondergewaardeerd. Tegelijkertijd wringen economen zich in de meest vreemde bochten om de toegevoegde waarde van de financiële sector vast te stellen, aldus de innovatie-econome. Deze sector is in omvang geëxplodeerd, terwijl er geen rationele redenen te geven zijn voor wat die extra activiteiten toevoegen aan de economie.

Mazzucato toont begrip voor hoe de economische gebruiken tot stand zijn gekomen, en oordeelt tegelijkertijd bikkelhard over de gevolgen: “De regels zijn bedacht om een heldere manier te vinden om economische activiteit in kaart te brengen. Maar als je alle zwakten van de boekhoudconventies overziet (...) kun je niet aan de indruk ontkomen dat terwijl er zo veel moeite is gedaan om de financiële sector als productief voor te stellen, het omgekeerde voor de overheid lijkt te gelden. (...) Door deze opvattingen wordt de mate waarin de overheid de loop van de economie kan beïnvloeden, per definitie beperkt. Op deze denkwijze stoelt de theorie van de begrotingsdiscipline. En het komt allemaal voort uit fabeltjes die al eeuwenlang over de overheid worden verteld.”

De gevolgen zijn rampzalig. Zo werden tijdens de eurocrisis in Griekenland allerlei rendabele staatsbedrijven verkocht. Dat de Grieken nu méér moeten gaan betalen voor deze essentiële diensten, omdat de commerciële eigenaren flinke winsten willen maken, werd volledig genegeerd door de Trojka (waarin ook Eurogroepvoorzitter en sociaaldemocraat Jeroen Dijsselbloem een belangrijke rol speelde). Des te indrukwekkender zijn de prestaties van Griekse activisten, die bleven strijden tegen dit beleid, met belangrijke overwinningen als resultaat. Zo is dit jaar bevochten dat de watervoorziening niet volledig wordt geprivatiseerd. Slechts een minderheidsdeel van de aandelen wordt aan private investeerders verkocht. ●

REDEN 3 VERANKERDE BELANGEN

Gelukkig hoeft niet elk land het op te nemen tegen een oppermachtige Trojka, die zo dominant bleek dat ze nationale democratieën volledig opzij kon zetten. Maar overal waar de zeggenschap van mensen in aanvaring komt met de belangen van het grote geld, stuit men op dit soort instituten of afspraken waarin de belangen van het grootkapitaal verankerd zijn. Een van de meest opzienbarende ankers van het grootkapitaal van de afgelopen jaren is ISDS, wat staat voor *investor-state dispute settlement*. Dit is een

bepaling die is opgenomen in internationale handelsverdragen, waarmee buitenlandse investeerders hun belangen vaststellen in de landen waarin zij investeringen hebben gedaan.

In het rapport *50 jaar ISDS* van TNI, Both ENDS, SOMO en Milieudefensie, wordt het mechanisme als volgt samengevat: “Als een investeerder vindt dat een staat zijn boekje te buiten gaat en de rechten van de investeerder schendt, dan kan de investeerder internationale arbitrage invoeren.” Een tribunaal

bestaande uit drie scheidsrechters bepaalt vervolgens of er sprake is van onrechtmatig handelen volgens het handelsverdrag. Wanneer er daardoor schade is geleden, bepaalt het de hoogte van de compensatie die de investeerder moet krijgen.

Op zichzelf klinkt dit redelijk: een investeerder zit er bijvoorbeeld niet op te wachten dat een staat plotseling een fabriek nationaliseert. Wat is dan het probleem? “ISDS stelt buitenlandse investeerders in staat om politieke risico’s voor hun investeringen, zoals strenger milieubeleid, deprivatisering of andere koerswijzigingen, in rekening te brengen bij de belastingbetaler”, aldus de auteurs van het rapport. “Buitenlandse investeerders kunnen dit soort risico’s ook zelf dragen: zij hebben de mogelijkheid om zich tegen politieke risico’s te verzekeren. (...) Maar dat kost geld: de hoogte van de premies wordt afgemeten aan het risicoprofiel – de mate waarin politieke veranderingen worden verwacht – van het land waarin wordt geïnvesteerd. En ook worden er eisen gesteld aan het gedrag van de investeerder (...) en vanzelfsprekend zal een (private) verzekeraar een eventuele claim streng beoordelen.” Denk aan de nertsfokker die een nieuwe stal bouwt terwijl de Tweede Kamer praat over een het instellen van een verbod. Een verzekeraar zou zulke fratsen niet accepteren.

Volgens de auteurs is een ISDS-bepaling in een investeringsverdrag daarom erg aantrekkelijk: “Die bescherming is gratis en er staat niks tegenover. In de meeste verdragen worden alleen de rechten van de buitenlandse investeerder

opgesomd. Er wordt niets bindend vastgelegd over plichten en verantwoordelijkheden van de investeerder.” Het blijkt een populair middel voor het grootkapitaal om de eigen belangen te waarborgen: de auteurs kwamen 817 ISDS-zaken tegen, waarbij voor minstens 570 miljard dollar aan compensatie is geclaimd.

Achmea, dat zich nu dus verzet tegen het verbod op winstuitkeringen bij zorgverzekeraars, bleek in het verleden zeer bedreven in het gebruik van ISDS. Zo claimde het bedrijf in Polen 10 miljard dollar compensatie voor de investering in een zorgverzekeraar, die in gevaar kwam als gevolg van het voornemen van dat land om de privatisering van het zorgverzekeringsstelsel gedeeltelijk terug te draaien. Uiteindelijk kreeg Achmea 4,4 miljard dollar ter compensatie. Ook in Slowakije spande het concern een zaak aan, met volgens het ISDS-rapport als expliciete eis dat Slowakije af zou zien van een stelselwijziging die de commercie uit de zorgverzekering zou halen. De zaak, die in 2012 door Achmea werd gewonnen en waarvoor het 29 miljoen euro compensatie ontving, is inmiddels ongeldig verklaard door het Europees Hof van Justitie. De Europese rechter gaat niet akkoord met het gebruik van ISDS in de EU, wanneer dat niet is gebaseerd op EU-recht. “Arbitrage-tribunalen dienen zich volgens de rechter te houden aan EU-regels en gelden niet als nationale rechters”, aldus de interpretatie in het Financieel Dagblad. Het is een mooie overwinning, al is het nog maar de vraag of het EU-recht heel anders uit gaat pakken. ●

TIJD VOOR MEER DEMOCRATIE

Voor zover bekend (Nederland publiceert de zaken die hier lopen niet) zijn er begin 2019 nog zo’n 11 ISDS-zaken, waarvan 8 in Canada. Daarbij is de botsing van het belang van mensen (ge waarborgd via de overheid, gemeenschappen én individueel) en die van het grootkapitaal aan de orde van de dag. Wat is er nodig om deze macht te breken?

Van de consument kan niet veel verwacht worden. Hoewel individueel consumentengedrag (zoals duurzame aankopen) op zichzelf helpen om bedrijven bij te sturen, is de schaal waarop dit gebeurt volstrekt onvoldoende om de nodige verandering teweeg te brengen. In het beste geval promoot consumentengedrag ideële bedrijven ten koste van de commercie, in het slechtste geval vergroot het de winstmarge op duurzame producten. Hoe dan ook schiet het flink tekort.

Het antwoord is meer democratie, ten koste van marktdominantie. Daarvoor zijn er voorstellen te over. Zo stelt de Britse Labourleider Jeremy Corbyn dat het Verenigd Koninkrijk grote delen van de nutssectoren weer in publieke handen moet nemen: van energie en openbaar vervoer tot aan woningbouw. In Portugal wordt het openbaar vervoer naar de staat getrokken, terwijl Luxemburg het gebruik van het ov helemaal gratis maakt. In de VS staat het debat over publieke gezondheidszorgvoorzieningen al tijden centraal in elke campagne. In Nederland dwongen duizenden mensen politieke partijen zich uit te spreken voor een Nationaal ZorgFonds, of ten minste voor het terugdraaien van de commercie in de zorg. Vrijwel overal kunnen deze voorstellen rekenen op steun van grote meerderheden van de bevolking. Als de massa het wil, kan verandering niet uitblijven. ■

ZEGGENSCHAP: OOK IN DE ECONOMIE

Tekst: Remco Bouma Foto: GinoPressBV / ANP ©

Eén mens, één stem. Dat is de basis van de representatieve democratie. Wie veel geld heeft, heeft niet méér te zeggen dan iemand zonder geld. Het waarom is logisch: de rijken zouden de samenleving zo indelen dat hoe de dobbelsteen ook valt, de worp altijd in hun voordeel uitpakt.

Protest van Milieudefensie tegen de rol van Nederlandse banken bij de verwoesting van het regenwoud door palmoliebedrijven.

Maar in de economie werkt het anders. De belangrijkste beslissingen in bedrijven worden uiteindelijk genomen door de aandeelhouders. Die benoemen de raad van commissarissen, die weer de bestuurders benoemen. Vrijwel alle aandeelhouders sturen winstgericht: het aandeel meer waard laten worden, of er dividend over betaald krijgen, en liefst zo snel mogelijk.

Maar in een open economie hebben bedrijven veel meer belanghebbenden dan alleen de aandeelhouders. Als ING 7000 mensen ontslaat terwijl ze miljarden winst maakt, zoals in 2016, hoeft bestuurder Ralph Hamers dat alleen aan de aandeelhouders te verantwoorden, ook al is de bank een paar jaar eerder met belastinggeld gered. Ook als ING de rente op een spaarrekening naar nul brengt of miljarden investeert in palmolie of schaliegas, hebben de mensen die daar de gevolgen van ondervinden dat maar te slikken. Bij Shell geldt precies hetzelfde. Door vol in te blijven zetten op fossiele industrie benadeelt Shell de hele wereld, maar zolang de aandeelhouders niet morren zit topman Ben van Beurden veilig.

Wereldwijd bezit de rijkste 1 procent van de mensen meer dan de overige

99 procent. Laat deze 1 procent een groot deel van de aandelen bezitten, en je snapt waarom menselijke arbeid als wegwerpartikel wordt behandeld en waarom de kosten van massale uitbuiting en vervuiling maar niet worden doorberekend: de economie werkt in het belang van deze 1 procent. Maar economie en politiek zijn niet te scheiden. Wat we willen dat bedrijven doen of laten, en welke bedrijfsactiviteiten of -beslissingen we belasten of stimuleren, zijn ten diepste politieke vraagstukken over hoe we onze samenleving vormgeven. Dat is het uitgangspunt achter alle voorstellen om de economie democratischer te maken. We presenteren er drie.

1. ZEGGENSCHAP VOOR WERKENDEN

Hoe zou de wereld eruitzien als werkenden in een bedrijf net zoveel te zeggen hadden als aandeelhouders? In Duitsland is het al gedeeltelijk zo. In bedrijven met meer dan 2000 mensen kiezen de werkenden de helft van de Raad van Commissarissen. Dat maakt bedrijven niet alleen democratischer, ze gaan er ook beter van presteren, zo blijkt uit onderzoek. De focus verschuift namelijk, van winstmaximalisatie op de korte termijn naar wat goed is voor een bedrijf op de lange termijn.

Mahir Alkaya, SP-Tweede Kamerlid Economische Zaken, diende daarom in de Tweede Kamer een motie in om de regering dit Duitse model van *Mitbestimmung* te laten onderzoeken. VVD, CDA, D66, SGP en Forum voor Democratie stemden tegen: verworpen.

Toch blijkt uit onderzoek dat meer zeggenschap van werkenden niet alleen goed is voor het bedrijf, zegt Alkaya. Niet alleen worden de belangen van werkenden en de samenleving beter verdedigd, het helpt ook de groei van de nu al astronomische ongelijkheid te remmen. Waar de aandeelhouders beslissen, wordt de winst vooral uitgekeerd als dividend of kopen bedrijven eigen aandelen op, met als doel dat de waarde van de overgebleven aandelen stijgt. Waar werkenden zeggenschap hebben, stijgen investeringen en lonen. Beide komen neer op extra bestedingen, wat weer goed is voor de economie.

Er zijn meer manieren om bedrijven te democratiseren. De SP pleit al langer voor een gouden aandeel voor werkenden, waarmee zij een beslissende stem krijgen in strategische beslissingen als overnames. In Engeland pleit Labour ervoor dat

10 procent van de aandelen door een fonds voor werkenden wordt beheerd, waardoor zij meedelen in de dividend-uitkering.

2. ZEGGENSCHAP OVER PUBLIEKE DIENSTEN

“Kan een zorgverzekeraar een ziekenhuis ‘willens en wetens te gronde richten’ zoals de Ondernemingsraad van het Slotervaartziekenhuis schreef? (...) Het korte antwoord is: ja.”

Dat schrijft de Volkskrant in het debat over de vier ziekenhuizen die dit najaar failliet zijn gegaan. Bruins, de verantwoordelijke minister, stond machteloos, bleek in het Kamerdebat. De overheid heeft de zeggenschap uit handen gegeven. We gaan er niet meer over.

Precies dat uitgerangeerd zijn van de eigen overheid maakt dat burgers zich machteloos en in de verdrukking voelen, schreef senator Roel Kuiper een paar jaar geleden, nadat hij een parlementaire enquête had geleid naar het privatiseren van publieke diensten. “Burgers hebben wel rechten maar geen grip, er is te weinig echte zeggenschap. De politiek is onmachtig om iets aan de dagelijkse levens van mensen te veranderen. (...) (Er is) een besef dat private belangen het steeds winnen van publieke belangen en dat private rijkdom samengaat met publieke armoede. (...) Een besef dat deze wereld, waarin het private belang domineert, leidt tot verval.”

Het antwoord hierop is in drie woorden het SP-programma van 2017: *Pak de Macht*. De macht moet terug naar de mensen, en weg van de winsten van bedrijven. Mensen moeten weer wat te zeggen krijgen over hun omgeving, te beginnen met de instituties die een publiek belang dienen.

De inzet van de SP op het Nationaal ZorgFonds is niet alleen omdat het goedkoper kan, maar ook omdat het menselijker moet. De zeggenschap over de zorg moet naar de mensen die erin werken. Vanuit dezelfde gedachte proberen verschillende SP-afdelingen de zeggenschap over de thuiszorg terug te krijgen via een gemeentelijke coöperatie, of een eigen duurzame energievoorziening op te richten. Zie voor inspiratie de afdelingen Zutphen, Groningen, Heerlen en

Amsterdam; en de Provinciale Staten van Friesland, Groningen en Zeeland.

Verder lezen?

- TNI (2017): *Reclaiming Public Services*.
- *Energie van ons allemaal*. Spanning, februari 2018.

3. ZEGGENSCHAP OVER ONS GELD

Waarom draagt ons spaargeld automatisch bij aan het verdienmodel van commerciële banken? Dat is de startvraag achter verschillende initiatieven die sinds de financiële crisis gelanceerd zijn om ons geldstelsel te hervormen. Het meest recente komt van SP-Kamerlid Mahir Alkaya. In december diende hij een initiatiefnota in voor een publieke bank, waar de veiligheid van het financiële stelsel voorop staat, en niet de winst.

Een rekening bij zo'n publieke bank, of depositobank, zou precies werken als die bij een gewone bank. Je kunt er salaris op ontvangen, mee pinnen en geld mee overmaken. Het enige verschil: de depositobank bewaart je geld, in plaats van het als onderpand te gebruiken voor nieuwe leningen. Precies daarin zit het verdienmodel van commerciële banken. Banken hoeven maar een paar procent van het geld dat ze uitgeleend hebben, echt in bezit te hebben. Zo kunnen ze rente vragen over uitgeleend geld dat ze feitelijk nooit gehad hebben. Die constructie werkt, tot een deel

ons hele geldstelsel. Alleen het redden van de banken al kostte overheden in 2008 wereldwijd meer dan 2.000 miljard, nog los van de recessies waar de economieën daarna in belandden. In dit stelsel zijn de winsten voor de banken, en als het misgaat betaalt de samenleving. Tien jaar na de crisis is daaraan niets veranderd. Een depositobank doet dat wel. Omdat ze geld niet uitleent (en dus ook geen rente geeft) kan de bank ook niet failliet gaan.

Richard van der Linde probeerde de afgelopen jaar net zo'n bank op te zetten, vanuit de Stichting *Full Reserve*, maar dan privaat. ‘De meest saai bank van Nederland’, zoals hij zijn project noemde, mocht er niet komen. De Nederlandsche Bank en Jeroen Dijsselbloem, toenmalig minister van Financiën, verwezen naar Europese regels die deze bank zouden verbieden, zonder te benoemen welke. Het breekpunt was verplichte deelname aan het depositogarantstelsel, waarin banken elkaars risico's dragen. De innovatie van een depositobank – namelijk dat die geen risico draagt – werd daarmee in één klap betekenisloos.

‘Onze casus legt bloot dat er onbenoemde zaken meespelen’, zei Van der Linde. ‘Alle innovatie die de kern van het geldstelsel raakt, stuit op een enorme drempel.’ *Follow the Money* schreef: “hoewel het concept niks baanbrekends is, zou het wel een grote

De macht moet terug naar de mensen, en weg van de winsten van bedrijven

van de leningen niet terugkomt en banken niet aan hun eigen betalingsverplichtingen kunnen voldoen. En dat moment komt altijd, omdat de perverse prikkel in het systeem is zoveel mogelijk geld uit te lenen.

Banken hebben een publieke functie, stelt Alkaya in de initiatiefnota. Geen mens kan zonder bankrekening. Bankieren behoren niet alleen ons spaargeld, maar ook de zekerheid van

transitie kunnen veroorzaken: het creëren van marktwerking in het bankenlandschap.” ■

Verder lezen?

Zie het dossier *Depositobank* op *Follow the Money*. Daarin ook het voorstel van Mahir: *Nederlandse overheid moet haar burgers een veilige spaar- en betaalrekening bieden*. ftm.nl/tag/depositobank

CRISIS IN HET POLDERPARADIJS

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Spaarnestad photo / W.L. Stuijbergen©

De Nederlandse Droom verkleurt, zoals een oude foto dat doet. Een foto met een gezin aan tafel, dat met hard werken een aangenaam middenklassebestaan heeft bereikt. De schooldiploma's aan de muur tonen de mogelijkheden die hun kinderen hebben. De belofte dat we een samenleving opbouwen waarin kennis, macht en welvaart gespreid zijn, verbleekt. Dit is geen specifiek Nederlands fenomeen, de onvrede daarover evenmin. Het broeit. Zo nu en dan komt het tot uitbarsting, zoals in Frankrijk.

Nabij een Franse rotonde slepen een paar mensen een hekje de weg op. Getoeter van de vrachtwagen en auto's wanneer de weg versperd wordt. Je hoort dat het meer instemmend getoeter is dan irritatie. Ondertussen maakt een oudere man, in de provisorische hut op de rotonde, koffie voor de activisten en sympathisanten. Het is in Frankrijk inmiddels een bekend tafereel. Het zijn de protesten van gewone mensen in gele hesjes. De aanklacht: machthebbers maken zich druk over het einde van de wereld, maar wij maken ons druk over het

einde van de maand. En waar machthebbers het echt voor in de broek doen: twee derde van de Fransen steunt de activisten.

Het zijn niet de mensen die niks te verliezen hebben. Het gemiddelde inkomen van de gele hesjes is zo'n 1.700 euro per maand. Het zijn de mensen die in de afgrond staren. Zij verliezen al, of zien het verlies aankomen. En dat beïnvloedt je identiteit. Of zoals de filosoof Friedrich Nietzsche schreef: "Als je lang genoeg in de afgrond staart, dan

staart de afgrond terug in jou." Verder zijn het vooral mensen die het geld met hun hoofd verdienen, niet met hun handen. Een derde van de activisten heeft een beroep in de administratie, in de commerciële diensten, en dergelijke. Oftewel deze mensen werken overwegend in sectoren waar de vakbonden traditioneel slecht georganiseerd zijn. De grote gemene deler is dan ook een algemene verwerping van vakbonden en alle politieke partijen: 81 procent ziet geen enkele rol voor partijen in de protesten en 64 procent ziet de

vakbonden liever gaan dan komen. Het collectief op straat en de politieke vertaling ervan in een collectieve wil, komen niet overeen.¹

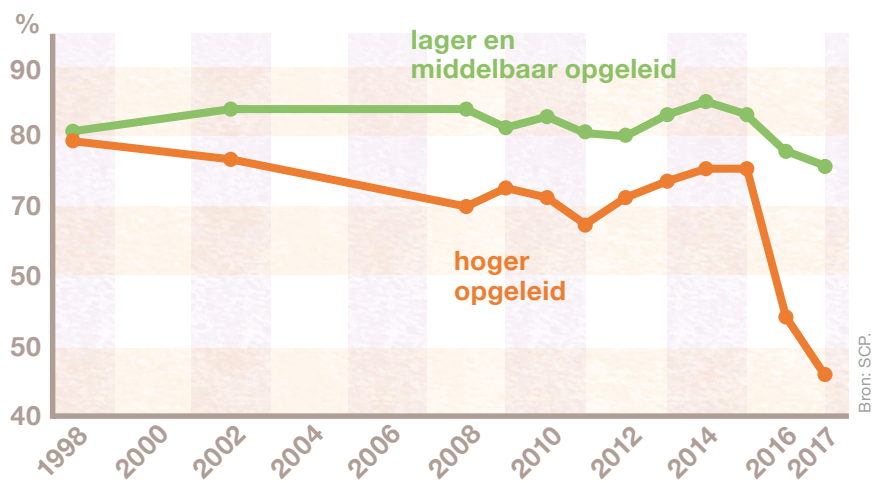
ONVREDE IN DE DEMOCRATIE

Het protest van de gele hesjes past in de golf van opstand in de westerse wereld van de afgelopen jaren. Zo hadden we Nuit Debout in Frankrijk, de Indignados in Spanje, de opstanden in Griekenland, de Londense rellen, de rellen in de Parijse banlieues en Occupy. Nieuwer is het met disdain wegzetten van deze protesten als populistisch gevaar of zelfs als een extreemrechtse oprisping. Dat dient niet alleen vooral de machthebbers, het miskent ook het structurele ressentiment in de westerse democratie.

Met het stelsel en de instituties van de liberale democratie is daarentegen weinig mis, zo vindt een groot deel van de mensen. Uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) blijkt dat 86 procent van de kiezers de verkiezingen eerlijk vindt verlopen. Al jaren noemt zo'n 90 procent van de mensen democratie de beste regeringsvorm. Over politici denken mensen heel anders. Maar liefst 40 procent vertrouwt het parlement niet en 60 procent vertrouwt politieke partijen niet (NRC, 16-12-2018). Samengevat deugt het stelsel wel, maar de politiek niet.

Mede aan de basis daarvan staat de neoliberale wending van de sociaal-democratische partijen in de jaren tachtig en negentig. De Nederlandse PvdA en haar Europese zusters werden de facto sociaal liberalen. Het sociale beperkte zich tot 'eerlijke kansen', de uitkomsten deden er niet toe. De directe gevolgen daarvan kennen we. Onder meer de uitverkoop van de publieke sector – de drager van de beschaving – het uithollen van sociale zekerheid, loonmatiging en flexibilisering van arbeid. In het kielzog van deze koerswijziging lieten de sociaaldemocraten een grote groep

HOGEROPGELEIDEN KEREN ZICH AF VAN HET REFERENDUM

De steun van mensen van 18 jaar en ouder voor de invoering van een bindend referendum.

kiezers politiek verweesd achter. In dezelfde beweging verdween de klassenstrijd van het publieke toneel. En als de verdediger van arbeidersbelangen ermee stopt, heeft het kapitaal vrij spel. In dit gat kon de SP in de jaren negentig opkomen, maar de klassenstrijd kwam er nog niet prominent mee terug op het publieke toneel. Maar tijden veranderen. Ongelijkheid tussen kapitaal en arbeid is niet langer de paria onder de politieke kwesties.

ONGELIJKHEID

Het woord middenklasse is eigenlijk altijd al een vreemde eend in de bijt geweest tussen de begrippen werkende klasse en kapitalistische klasse. Het woord poetst bij velen een werkersklasse-achtergrond weg. Meestal worden met middenklasse geschoolde, werkende mensen bedoeld die redelijk tot goed betaald worden. Voor zover het woord betekenis had, is de middenklasse volgens de geograaf Christophe Guilluy echter aan het verdwijnen. Onder invloed van de globalisering worden de West-Europese samenlevingen herschikt tot een

onderkant en een bovenkant. "De oude lagere middenklasse werd de onderkant. De veel kleinere upper-middleclass vormt met de oude elite de bovenkant", zegt Guilluy in een interview in Trouw. Dat zie je ook geografisch terug. Guilluy onderzocht twintig jaar lang de spreiding van mensen uit verschillende klassen in Frankrijk. Hij concludeert dat: "(...) de lagere middenklasse – arbeiders, kleine zelfstandigen en gepensioneerden – zich heeft verwijderd van de vijftien grote steden. Voor het eerst in de geschiedenis wonen ze in meerderheid – 75 à 80 procent – niet meer in die gebieden waar het geld echt wordt verdiend. De logica van de economie en de huizenprijzen heeft ze naar de periferie verdreven." Het geglobaliseerde kapitaal heeft deze mensen niet nodig. Het is volgens hem een tendens in alle West-Europese landen, van Zweden tot Groot-Brittannië.

De Nederlandse vermogensstatistieken laten een vergelijkbare herschikking van de samenleving zien. De onderste 10 procent zakte in tien jaar tijd verder weg in de schulden. De 10 procent daarboven kwam in de schulden terecht. Van de 70 procent in het midden nam het vermogen af. De bovenste 10 procent ging er onder tussen fors op vooruit, terwijl die überhaupt al flink boven de andere

¹ De cijfers komen uit een onderzoek onder demonstranten, waarvan Thomas Decreus op De Wereld Morgen de belangrijkste bevindingen in het Nederlands heeft vertaald.

groepen uittorende. De financiële crisis van 2008 was niet meer dan een dipje in de groei van het vermogen van de top. De onderkant ligt in het water, het midden staart in de afgrond en de bovenkant zit hoog en droog.

Ook groeien de scheidslijnen langs onderwijsdiploma's. We weten uit verschillende onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat hoger en lager opgeleiden gescheiden van elkaar wonen, een partner uitzoeken met hetzelfde onderwijsniveau als zichzelf en verschillende inkomens tegemoetzien in hun leven. Het scheiden van hun werelden gaat gepaard met het uiteenlopen van politieke voorkeuren. Dat verschil zien we bijvoorbeeld duidelijk terug in de steun voor het referendum. Tot 2015 was er onder hoog-, midden- en laagopgeleiden brede steun voor het referendum. Maar na het referendum over de Brexit en die over het associatieverdrag met Oekraïne, is de steun onder hoogopgeleiden verdampt, terwijl die onder middelbaar en laagopgeleiden hoog is gebleven.

LINKS POPULISME

Die groei in ongelijkheid is volgens de socioloog Wolfgang Streeck een

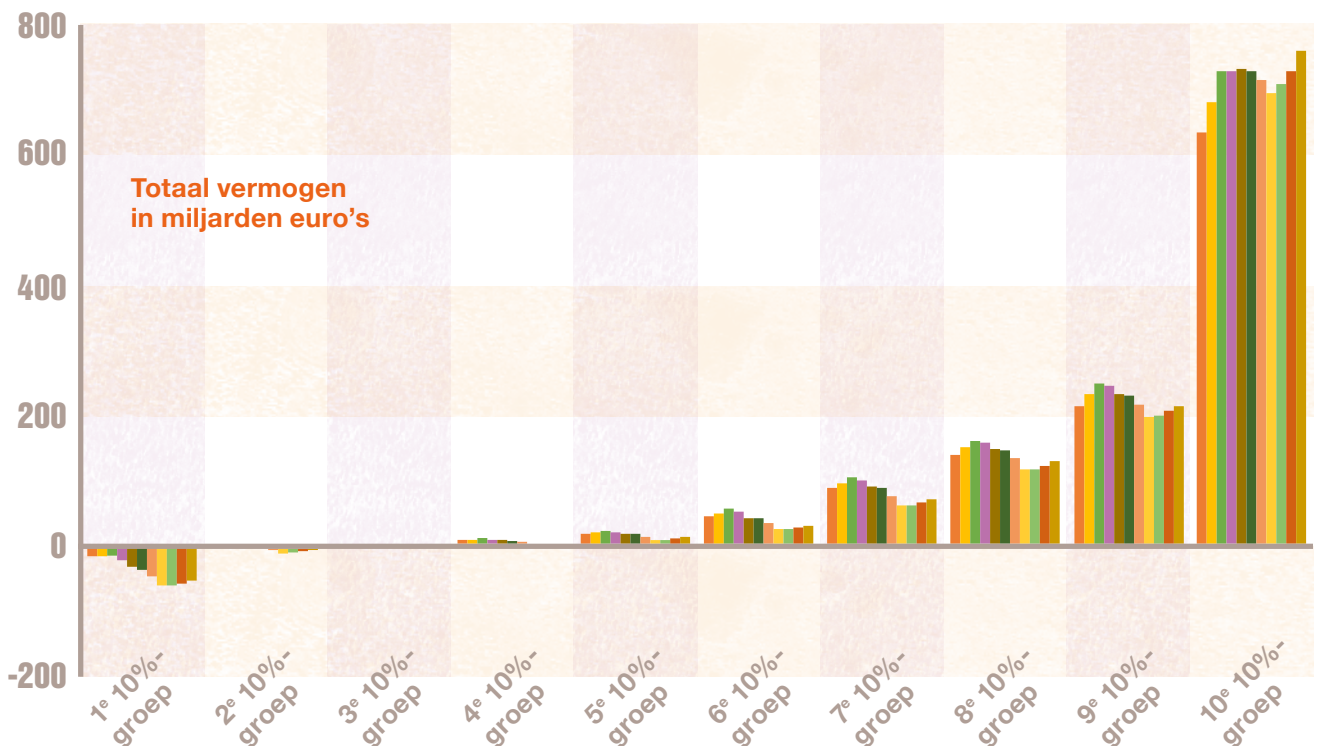
logische uitkomst van kapitalisme. Hij stelt dat kapitalisme in de kern een ongelijke orde is. Een kapitalistische economie produceert namelijk grote verschillen in inkomen en status. Democratie is daarentegen een egalitaire kracht in de samenleving. Iedereen heeft een stem. Zo bestaat er een fundamentele tegenstelling tussen democratie en kapitalisme. Na de Tweede Wereldoorlog lukte het om kapitaal aan democratische banden te leggen. Maar door te globaliseren heeft het kapitaal zich daar vanaf eind jaren zeventig aan ontworsteld. Mensen aan de bovenkant plukken daar de vruchten van, of verwachten dat te gaan doen. De rest wordt bezorgd wakker uit de Nederlandse Droom. Dit is de onderstroom die als onvrede steeds meer komt opdrijven.

De filosofe Chantal Mouffe stelt dat we in een 'populistisch moment' leven. Een moment waarin de dominante politiek kan veranderen, als gewone mensen zich ermee gaan bemoeien. Die mogelijkheid is er volgens haar doordat de westerse democratie hol is geworden. De kernwaarden van de liberale democratie zijn vrijheid en gelijkheid, maar

neoliberalisme bevordert alleen economische vrijheid. Het afwentelen van de crisis van 2008 op gewone mensen was daar voor velen het bewijs voor. De neoliberale hegemonie is dan ook aan het wankelen sinds de crisis van 2008, zo stelt Mouffe vast.

Mensen staan nu op om hun eerlijke deel op te eisen. Onderliggend is volgens Mouffe de eis dat vrijheid en gelijkheid geen belofte meer zijn, maar werkelijkheid worden. De opstanden in de westerse wereld van de afgelopen jaren gaan dan ook telkens gepaard met een roep om échte democratie. Waar vrijheid en gelijkheid terrein winnen, moet kapitalisme inleveren. In *For a Left Populism* pleit Mouffe voor een links populisme. Waarbij linkse partijen gewone mensen als een 'wij' mobiliseren tegenover 'zij': de kleine groep machtigen. Waarbij socialistische partijen de belangen van werkers weer prominent in het publieke debat verdedigen. En waarbij we kapitaal beteugelen door democratie te versterken. De klassenstrijd wordt immers al gevoerd, maar kapitaal is al te lang aan de winnende hand. De vraag is: hoe lang nog? ■

NEDERLANDSE VERMOGENSONGELIJKHEID IN
2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016

Bron: CBS

ALEXANDRIA OCASIO-CORTEZ' RECEPT VOOR SUCCES

Tekst: Ruud Kuin

Tot ieders verrassing won in november 2018 een 28-jarige nieuwkomer de Congres-zetel voor het 14e district, een deel van New York. Haar naam is Alexandria Ocasio-Cortez. Ze omschrijft zichzelf als democratisch-socialist en *organizer*. Was het een toevalstreffer?

In het 14^e district spelen de Republiken geen enkele rol. Daarom is de voorverkiezing bij de Democraten in feite de echte verkiezing. Al sinds 1999 vertegenwoordigde Joseph Crowley de Democraten vanuit dit New Yorkse district in het Amerikaanse Congres. Hij werd gezien als de gedoodverfde opvolger van de huidige Democratische partijleider in het Huis van Afgevaardigden, Nancy Pelosi. Niemand twijfelde aan zijn herverkiezing. De tegenkandidaat kreeg dan ook geen enkele aandacht van de media en leek kansloos. Alexandria Ocasio-Cortez, toen nog een volstrekt onbekende jonge vrouw, schrok daar niet voor terug en nam het tegen hem op.

Ocasio-Cortez wilde vooral de kiezers voor zich winnen die niet aan een partij gebonden zijn. Daarvoor is het niet genoeg om mensen vlak voor de verkiezingen even op te roepen om op je te stemmen. Amerikanen moeten zich namelijk laten registreren als kiezer. Daarbij moeten ze aangeven aan welke partij zij zich verbinden; of dat ze zich niet aan een partij verbinden. Wie de registratie wil wijzigen, moet dat in New York al een jaar voor de verkiezingen regelen. Daarom startte Ocasio-Cortez al vroeg een campagne om mensen op te roepen om zich te laten registreren als Democraat. Met haar team voerde ze telefoongesprekken met tien- tot dertien duizend van de kiezers, met de volgende boodschap: 'Hallo, er komt een progressieve kandidaat voor het Congres. Ze neemt geen geld aan van grote bedrijven. De enige manier waarop zij kan winnen is wanneer mensen als u besluiten zich als Democraat te laten registreren, zodat we volgend jaar op uw stem kunnen rekenen.' In een interview met Jacobin Magazine heeft ze aangegeven dat ze dit de moeilijkste gesprekken in de

hele campagne vond. Veel mensen die ze belde waren zwaar teleurgesteld in de Democraten: 'Hoezo inschrijven als Democraat?' Ze schreeuwden tegen haar en scholden haar uit. Die gesprekken hielpen haar echter heel goed bij het aanscherpen van de kernboodschap voor het huis-aan-huis-*organizeren*. Ook hielpen ze haar om duidelijk te krijgen op welke kiezers ze kon bouwen. Deze ervaringen vormden in feite de basis voor haar hele campagne.

Alexandria Ocasio-Cortez wist redelijk zeker wat voor campagne de gedoodverfde favoriet, Crowley, zou gaan voeren. Een standaardcampagne van de Democratische Partij, volledig gericht op zijn persoon. Met de boodschap: *'I am the best person for the job. I am amazing.'* Haar verwachting kwam uit. Maandenlang adverteerde Crowley op radio en televisie en stuurde hij mails aan alle geregistreerde Democratische kiezers. Op straat was hij nauwelijks aanwezig. Ocasio-Cortez en haar team pakten het totaal anders aan. Als organizer was zij juist continu gericht op het organiseren van mensen en het bouwen van coalities. Haar campagne was dan ook niet toevallig gebaseerd op fysieke *organizing*, het directe contact met mensen. Ze had overigens ook geen geld voor tv-commercials.

De campagne van Ocasio-Cortez richtte zich vooral op de mensen die zich druk maken over zorg voor iedereen en gratis onderwijs. 'Die mensen komen aan boord als je stelling neemt. Zij zijn betrokken genoeg om familie en vrienden te organiseren', zo zegt ze zelf in het interview met Jacobin Magazine. Direct contact was daarbij de basis. In haar campagne is op 120.000 deuren geklopt, zijn er 170.000 sms'jes verstuurd, 120.000 telefoongesprek-

ken gevoerd en honderden huiskamerbijeenkomsten georganiseerd. Deze veldoperatie vormde in feite de hele campagne. Telkens wanneer ze iemand aantroef die geïnteresseerd was, vroeg ze diegene om een huiskamerbijeenkomst te organiseren met vrienden en familie. Zo trok Ocasio-Cortez, vanaf het begin van de campagne, van huiskamer tot huiskamer. Steeds met kleine groepen van vijf tot tien mensen. En als die verder betrokken wilden worden, dan kregen ze een training hoe ze zelf mensen konden organiseren. Samen werden zij het kleine leger van organizers van deze campagne.

In die huiskamers benadrukte ze dat het totaal anders moet. 'We hebben duizend zetels verloren; zowel de Senaat als het Huis van Afgevaardigden zijn we kwijtgeraakt. We hebben het presidentschap verloren, in een verkiezing die we niet konden verliezen. Gaan we dan door op dezelfde weg en vragen we om te stemmen op dezelfde mensen? Met dezelfde strategie? En hetzelfde plan? Kiezen we ervoor om door te gaan op dezelfde manier, terwijl gebleken is dat we dan alles verliezen?'

Mensen hadden hun stem al maanden van tevoren aan haar kandidatuur verbonden. Die mensen wisten dat zij anders is en dat het haar ernst is. Alexandria Ocasio-Cortez: 'We hebben gewonnen door ons onder de mensen te begeven. Als je verkiezingen wilt winnen moet je tellen bij hoeveel mensen je aan de deur bent geweest. Je moet contact maken met de kiezer, je moet ze rangschikken op een schaal van 1 tot 5, elke keer weer. Wij telden 15.900 eentjes en tweetjes (de meest betrokken mensen, -red.) en bij de voorverkiezingen gingen er 15.900 mensen naar de stembus om op ons te stemmen. Dat was geen toeval.' ■

NOOIT MEER ONZICHTBAAR!

Tekst: Ron Meyer

Op 15 september 1884 biedt de socialist Ferdinand Domela Nieuwenhuis met een aantal medestanders een petitie aan bij de minister van Binnenlandse Zaken. Hun eis is duidelijk: algemeen kiesrecht! Want, zo vindt Domela Nieuwenhuis: “Een overgroot deel der natie wordt tot passieve burgers gemaakt door een scheidsmuur. Die scheidsmuur moet worden omvergehaald.” Domela Nieuwenhuis was in 1882 medeoprichter van de Bond voor Algemeen Stem- en Kiesrecht.

Socialisten als Domela Nieuwenhuis gingen voorop in de strijd voor het algemeen kiesrecht. Zij zagen het toenmalige censuskiesrecht als de scheidsmuur die mensen passief maakt. Invloed op de koers van het land en de inrichting van de samenleving was in het censuskiesrecht immers voorbehouden aan rijke mannen. Verschillende politieke prenten uit die tijd tonen het vooruitgangsoptimisme dat gepaard ging met de strijd voor algemeen kiesrecht. Een klassieker van tekenaar en socialist Albert Hahn is daarvan een uitstekend voorbeeld: “Zoo moet het” is het onderschrift bij het been van het algemeen kiesrecht dat letterlijk de kapitalisten het parlement uitschopt. Een eeuw na het afdwingen van algemeen kiesrecht is er alle reden om Domela Nieuwenhuis’ uitspraak dat “een overgroot deel der natie tot passieve burgers wordt gemaakt door een scheidsmuur” nog eens onder de loop te nemen.

STAAT VAN DE DEMOCRATIE 50 JAAR NA DE AFSCHAFFING VAN DE OPKOMSTPLICHT

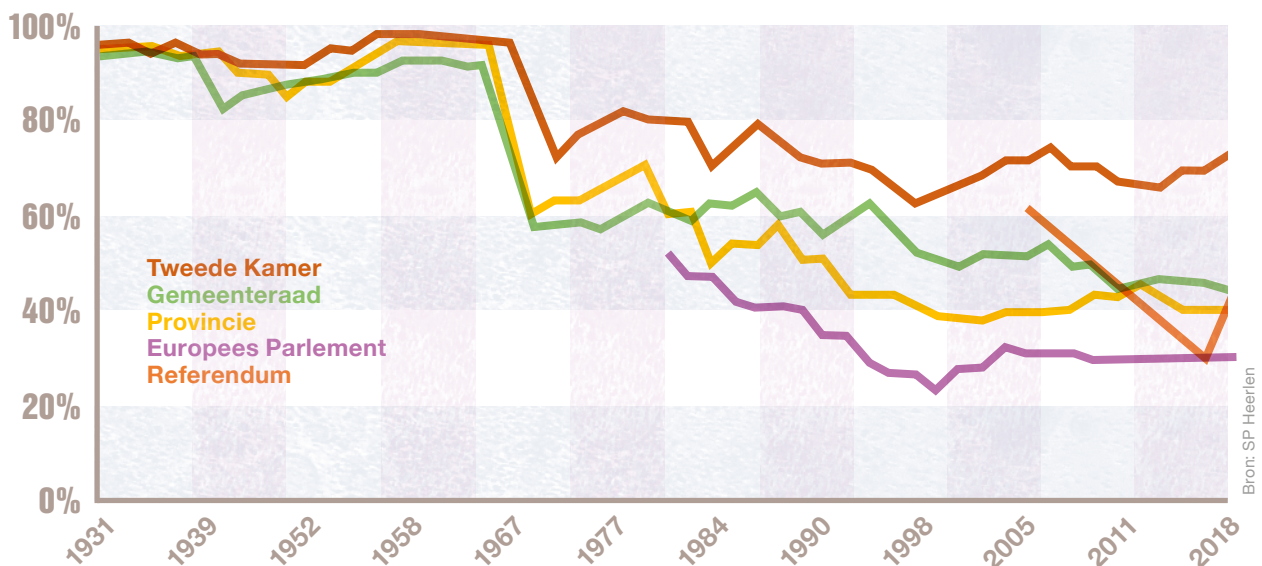
Bij de grondwetsherziening van 1917 werd met de invoering van de evenredige vertegenwoordiging en van het algemeen mannenkiesrecht een opkomstplicht ingevoerd. De redenering van de regering was overzichtelijk: wilde de Tweede Kamer een zo goed mogelijke afspiegeling zijn van de kiezers, dan moesten die ook allemaal aan de verkiezingen meedoen. Wie niet verscheen bij de stembus, was strafbaar. Op 26 april 1933 ging 94,4 procent van de Nederlandse kiesgerechtigden naar de stembus. In 1959 werd het Nederlands record op maar liefst 95,6 procent gezet.

Een commissie onder leiding van politicus Jan Berger adviseerde de regering in 1967 om de opkomstplicht af te schaffen. “Op grond van de ervaring mag geconcludeerd worden, dat de volwassenheid van de kiesgerechtigden zo groot is geworden,

dat het belang van de verkiezingen ten volle wordt beseft”, schreef Berger. Maar Bergrers conclusie bleek een misvatting te zijn. Stemde in 1967 nog 95 procent van de kiesgerechtigden, direct na de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 daalde de opkomst naar 79,1 procent. In 1998 werd een laagterecord gezet van 73,3 procent bij landelijke verkiezingen. En hoewel de opkomst sindsdien rond de 80 procent schommelt en internationaal aan de hoge kant is, blijft zelfs bij landelijke verkiezingen een aanzienlijk deel van de kiezers thuis.

Bij Provinciale Statenverkiezingen daalde de opkomst zelfs van 92,1 procent in 1931 naar 47,7 in 2015! Bij reguliere gemeenteraadsverkiezingen is een vergelijkbare trend te zien. Van 91,8 procent in 1935 naar 55 procent in 2018. De verschillen per gemeente zijn groot. Op Schiermonnikoog bracht 82,5 procent een stem uit, in Wassenaar 60 procent. Helmond en Heerlen kenden de laagste opkomst-

OPKOMSTPERCENTAGE GEMEENTE HEERLEN

percentages met respectievelijk 42,1 procent en 44,4 procent. In Heerlen onderzocht de lokale SP de ontwikkeling van de opkomst bij alle verkiezingen in de gemeente. Bij verkiezingen voor de gemeenteraad, Provinciale Staten, het Europees Parlement en bij Nationale Referenda is de trend negatief: een groeiende meerderheid van de kiezers blijft thuis. Alleen bij landelijke verkiezingen is dat niet het geval.

Bovendien verschilt de opkomst tussen wijken enorm. In rijke buurten is de opkomst veel hoger dan in minder rijke buurten. In de rijkere buurt Welten ging bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 73,4 procent van de kiesgerechtigden naar de stembus; in de armere buurt Passart was de opkomst 25,8 procent. Bij herindelingsverkiezingen in Groningen op 21 november 2018 – met een totaalopkomst 44,1 procent – is een vergelijkbaar verschil te zien. Het Dagblad van het Noorden kopte: “Verkiezingsopkomst in Groningen toont kloof tussen arm en rijk.” Het armere noorden van de stad heeft een lage opkomst, het rijkere zuiden een hogere opkomst. “Het laat zien hoe groot de noodzaak is om onze samenleving juist verder te democratiseren”, aldus Jimmy Dijk, fractievoorzitter van de SP in Groningen.

Kortom, bij de meeste verkiezingen blijft een meerderheid thuis, en de verschillen tussen rijke en armere buurten zijn enorm. Ondanks een eeuw algemeen kiesrecht is een grote groep mensen niet vertegenwoordigd. De scheidsmuur die Ferdinand Domela Nieuwenhuis omver wilde halen, is er ondanks algemeen kiesrecht nog steeds.

EEN SPIEGEILTJE VERWIJDERD VAN EEN POLITIEKE REVOLUTIE

Als mensen toch zélf besluiten om niet te stemmen, dan is dat toch hún eigen vrije keuze? Klopt. Anders dan in de tijd van Domela Nieuwenhuis hebben nu ook niet-vermogende mannen en vrouwen de mogelijkheid om hun stem uit te brengen. Er zijn bovendien nauwelijks drempels om dat recht te vervullen. Binnen vijf minuten ben je op het stembureau, de tijd waarin je een ei kunt bakken. Een spiegelijtje scheidt ons van een

politieke revolutie! Als mensen zeggen “Politici doen toch wat ze willen...” of “Mijn stem doet er toch niet toe...”, dan denk ik elke keer aan de houten mattenklopper van mijn moeder. In mijn verbeelding deel ik elke keer een draai om de oren uit. Want juist die mensen in de volksbuurten – waar de meeste niet-stemmers te vinden zijn – hebben toch zoveel te winnen?

In het indrukwekkende pamflet *Ze hebben mijn vader vermoord* analyseert de jonge Franse schrijver Édouard Louis met nauwelijks verholten woede het belang van politiek voor de werkende klasse: “De heersende klasse kan klagen over een linkse regering, kan klagen over een rechtse regering, maar een regering bezorgt ze nooit spijsverteringsproblemen, een regering verbrijzelt nooit hun rug. De politiek verandert niets of erg weinig aan hun leven. Ook dat is

‘De mensen in de volksbuurten – waar de meeste niet-stemmers te vinden zijn – hebben zoveel te winnen’

vreemd, zij doen aan politiek, terwijl de politiek bijna geen invloed op hun leven heeft. Voor de heersende klasse is politiek meestal een esthetische kwestie: een manier om over zichzelf te denken, een manier om de wereld te zien, om zichzelf op te bouwen. Voor ons was politiek een kwestie van leven of doodgaan.” De Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt zei veel eerder al: “Het privilege van de machtigen bestaat erin dat ze de catastrofe vanaf het balkon kunnen bekijken.”

Als politiek voor veel mensen zo belangrijk is, waarom is de opkomst juist in arme buurten dan zo laag?

BETONROT

De afgelopen jaren sprak ik meerdere malen met voormalig vicepremier Jan Terlouw. Keer op keer ageerde de liberaal tegen de macht van het kapitaal en de erosie van het politieke primaat: “Het kapitaal wordt steeds

meer de baas. Het verwoest onze samenleving. Kijk naar de Verenigde Staten. Daar regeert het kapitaal de verkiezingen. Hier dreigt het weg te gaan als de belastingen niet verlaagd worden. Je mag je nooit laten bedreigen.” (Bron: YouTube, politiek café Zout, interview Jan Terlouw) Het is hetzelfde geluid dat Herman Tjeenk Willink, de voormalige vicevoorzitter van de Raad van State, laat horen als hij zegt dat “de bv Nederland uiteindelijk het failliet van de democratische rechtsorde betekent”. Tjeenk Willink laat niets aan duidelijkheid te wensen over als hij spreekt van ‘betonrot’ in het openbaar bestuur: “We hadden de afgelopen dertig jaar de pretentie dat de overheid efficiënt zou gaan werken, als een bedrijf. Maar dat blijkt niet te werken.” (Bron: nos.nl) In zijn recent verschenen boek *Groter denken, kleiner doen* schrijft hij: “Het denken in termen van winst en verlies

en concurrentie deed niet alleen de vertrouwde gezichten verdwijnen – die ene postbode, een vaste medewerker van het ziekenfonds – maar dat denken beïnvloedde ook de relatie tussen individuele burgers en professionals onderling. Concurren en consumeren gaan moeilijk samen met samenwerking en solidariteit. De gemeenschappelijke verantwoordelijkheid vervaagt, zoals in het notariaat gebeurde. Samenwerking wordt gestraft, zoals de huisartsen ondervonden. De onderlinge solidariteit wordt doorbroken, zoals veel burgers ervaren. De minst competente burger – vaak de burger die het meest van publieke dienstverlening afhankelijk is – wordt daarvan als eerste de dupe.”

Wat als de overheid niet meer als hoeder van de geborgenheid en de gemeenschap wordt gezien? Wat als de overheid niet meer écht de baas is, als de politiek niet meer leidt, maar naar de markt verwijst? Is het dan

Een klassieker van tekenaar en socialist Albert Hahn.

raar dat steeds meer mensen de vertegenwoordigende democratie wantrouwen? Is een lage opkomst een gevolg van het niet willen hebben van invloed óf juist het snakken naar echte invloed? Socialisten weten al lang dat vooruitgang niet alleen via het parlement afgedwongen wordt. Zonder actie geen fractie, zeggen we bij de SP niet voor niks al heel erg lang. Om de democratie te redden zal het nodig zijn om de markt terug te dringen. Of zoals Tjeenk Willink het zegt: “Vertegenwoordigende democratie kan niet zonder maatschappelijke democratie.”

2019: JAAR VAN DE DEMOCRATIE

“Deze beweging moet doorzetten, omdat zij iets urgents belichaamt, iets radicaals, omdat de gezichten en stemmen die meestal onzichtbaar blijven eindelijk zichtbaar en hoorbaar zijn.” Dit schreef Édouard Louis

recent over de Gele Hesjes-beweging. Hij beschouwt de opstand, die gesteund wordt door een meerderheid van de Fransen, als een uiting van democratisch verlangen. En dat verlangen geldt niet alleen voor Frankrijk. Wie Unilevers Paul Polman binnen twee minuten terugbelt, maar doof en blind blijft voor breed gedeelde maatschappelijke onvrede, wekt de woede zelf op. Wie Shell miljarden schenkt, terwijl huishoudens extreem hogere energie-

rekeningen ontvangen, gooit olie op het vuur. Wie zich verschuilt achter steenrijke zorgverzekeraars terwijl ziekenhuizen failliet gaan, baart verzet. Tien jaar crises, decennialange kapitalistisch gedreven globalisering met bijbehorende ‘flexibilisering’ van de arbeid, uitholling van de publieke zaak en schaamteloze bevoordeling van kapitaal – dit alles heeft het vertrouwen in de vertegenwoordigende democratie onder druk gezet. In *Heel de Mens*, het beginselprogramma van de SP, staat: “Democratische zeggenschap moet vóór gaan op de zeggenschap die verbonden is aan economische macht en particulier vermogen. Dat vereist stelselmatige vergroting van de zeggenschap van democratisch gekozen organen over de economie.” En ook over de parlementaire democratie is Heel de Mens duidelijk: “De parlementaire democratie, gebaseerd op evenredige vertegenwoordiging, is het belangrijkste middel om de wil van de bevolking tot uitdrukking en uitvoering te brengen. Bescherming en versterking daarvan is dus van groot belang.” Een eeuw na invoering van het algemeen kiesrecht is er alle reden om de democratie in ons land te versterken. Het wordt tijd om de moderne scheidsmuur te slechten. Daarom komt de SP in 2019 met analyses, onderzoek en initiatieven voor versterking van de vertegenwoordigende democratie. Hoe zou het parlement eruit zien als iedereen zou stemmen? Zou dat de koers van ons land wijzigen? Hoe laag moet de opkomst zijn om tot maatregelen over te gaan? Wat is er mis met een opkomstplicht? We hebben toch ook onderwijsplicht en moeten toch ook belasting betalen? Hoort een opkomstplicht niet op z’n minst bij de vorming van jonge kiezers? En waarom is een correctief referendum onontbeerlijk in een coalitieland? ■

Op 29 januari 2019 organiseert de SP het symposium

DEMOCRATIE IN CRISIS? NOOIT MEER ONZICHTBAAR!

Onder anderen onderzoekers André Krouwel en Josse de Voogd zullen daar hun onderzoek naar de niet-stemmer presenteren.

Meer informatie via: doemee.sp.nl/democratie